

TANULMÁNYOK

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

A TATÁRJÁRÁS: MAGYARORSZÁG ISMÉT BEKERÜL A NYUGAT-EURÓPAI VILÁGKÉPBE

Az elbeszélő források tanúsága*

Magyarország és a magyarság a keresztény térítéssel és a latin egyházszervezet kialakításával megkérdőjelezhetetlenül belépett a nyugati népek közösségébe. A nyugati krónikások és évkönyvek azonban csak fokozatosan és igen lassan építették be híradásaikba a Kárpát-medence eseményeit, leszámítva a szomszédos bajor, cseh vagy lengyel krónikásokat, akik közül többen személyesen is megfordultak az országban. Az első nagy nyugati élmény is az ország határhelyzetéhez kapcsolódott: Szent István az 1020-as évektől biztosította a nyugati zarándokok áthaladását az országon, amint azt Rudolphus Glaber lelkendezve rögzítette krónikájában. Ugyanez a helyzet magyarázza az első kereszties hadak átvonulásának részletes, a XV. századig újra és újra másolt leírását, melyhez kapcsolódóan Bouillon Gottfried apropóján Könyves Kálmán királyt is féltucatszor ábrázolták a középkori francia krónikák kézírataiban.¹

A három évszázaddal későbbi Matthew Paris krónikái kapcsán Reed Papp Zuzsanna hasonló jelenségre lett figyelmes: az ország politikai és egyházi határhelyzete a tatárjárás idején válik ismét közismertté Európában. A tatároknak kellett porrá zúzniuk az ország haderejét és határvédelmét, hogy rádöbbenjenek: az ország határai egyúttal a nyugati kereszténység határait is jelentik, s onnan szabad az út a császárság német és itáliai területei felé.² Az 1241–1242-es eseményekre azért is felfigyeltek, mert egy keresztény királyságot szinte teljes egészében, két – igaz csak töredék – éven át alávetettségben tartottak, a főpapoknak majdnem felét legyilkolták, a királyt pedig elűzték, s emiatt a Szentföld helyett Európa közepén kellett kereszties hadjáratot hirdetni a latin egyház megmentésére. Egy olyan királyság felszabadítására, melynek feje jó húsz évvel korábban maga vezetett kereszties hadjáratot a Szentföldre, intenzíven bekapcsolódott a balkáni latin térítésbe, s az ország befolyása egyre gyarapodott.

* A tanulmány az OTKA/Nemzeti Kutatási Fejlesztési Hivatal Muhi csata projektje (K 128 880) keretében készült.

¹ Összefoglalóan lásd *Veszprémy László*: Kálmán király és az első kereszties hadjárat. Egy lehetséges Kálmán-saga háttere. Előadás, Székesfehérvár, 2015. október 17. Kivétel, amikor a magyar történelem szereplői léptek ki a nagyvilágba, mint II. András kereszties hadjárata, vagy Szent Erzsébet szentté avatása esetében történt. Ezekről a nyugati krónikák szinte kivétel nélkül hírt adtak, kisebb-nagyobb terjedelemben, Paulino da Venezia például hosszasan tárgyalja Erzsébet legendáját.

² Papp 2009.

A nyugati szerzők látókörében a tatárok az ötödik keresztes hadjárat idején jelentek meg. Előőrseikkel a hazatérő magyar keresztes sereg, élükön II. Andrással találkozhatott volna, ha nem 1218 elején, hanem három évvel később indulnak hazafelé.³ Legközelebb az 1238-ig vezetett *Annales Marbacenses* utal vissza 1222-re.⁴ Tudni véli, a tatárok Köln felé tartanak, hogy a Háromkirályok ereklyéit visszaszereznék, miközben a zsidóknak is elhozzák várt szabadulásukat.⁵ Hasonló kontextusban a mongolok az 1220-tól II. Frigyes kancelláriájában tevékenykedő Riccardo di San Germano első krónikaszerkesztésében fordulnak elő, a kunok Kalka menti vereségének évében, 1223-ban, a magyar király híradására hivatkozva. A második szerkesztésben 1241-nél II. Frigyes 1240. június 20-i levelének felhasználásával az olvasható, hogy a magyarok vereségét követően IV. Béla elismerte a Német-római Birodalom főségét, megfelelő támogatás fejében.⁶

Persze, joggal állapította meg legutóbb Csukovits Enikő, hogy „...a mai gondolkodás szerint a magyar királyságot ért súlyos mongol támadásnak, az úgynevezett tatárjárásnak feltétlen kiemelt hely járt az egykorú krónikákban, a források azonban nem erről tanúskodnak... a niederaltaichi monostor évkönyvének... lakonikus kijelentése... szemléletesen jelzi a magyarországi – mégoly tragikus – események iránti érdeklődés csekély voltát.”⁷ Értelemszerűen a legtöbb információval a magyarországi krónikások rendelkeztek, de Rogerius és Spalatói Tamás munkái csak kevesekhez jutottak el.⁸ Almási Tiborral egyetértve úgy tűnik, hogy Rogerius műve nem hagyta el az országot, vagy ha igen, nem tudunk a hatásáról.⁹ Spalatói Tamás műve szélesebb körben vált ismertté, de éppen a tatárjárás vonatkozásában alig hivatkoznak rá, amit eddig csak az itáliai Andrea Dandolo és a lengyel Jan Długosz esetében igazolt a kutatás. (Długosz egyébként rendelkezett Paolino da Venezia kéziratával is, de ebben a vonatkozásban nem hasznosította.)¹⁰ Sajnos a magyar krónikák jószerével néhány sorban elintézték a tatárjárást, s elsőként Bonfini az, aki nagyobb terjedelemben foglalkozik az eseményekkel.¹¹ Külön forráscsoportot alkotnak a hagiografikus források, köztük a domonkos hagyomány, amely például megőrizte Buzád bán mártíromságát a pesti kolostorban.¹²

³ Hautala 2015.

⁴ Bloch 1907. 89. o. További korai említésekre lásd: Fried 1986.; Körmendi 2019. 125–126. o.

⁵ Brincken 1975. 121–122. o.

⁶ Garufi 1937–1938. 209–210. o.; Pertz 1864. 146–147. o.; Vehse 1929. 215–216. o. Erről lásd még Bárány Attila írását e számban.

⁷ Csukovits 2015. 105–106. o.

⁸ Spalatói Tamás pontosságára jellemző, hogy a művében olvasható napfogyatkozások napra pontosak (1241. október 6-án, 1239. június 3-án). 1240-ben csak két részleges napfogyatkozás volt, de egyik sem volt látható Közép-Európából, vö. Oppolzer 1887.

⁹ Almási 2009. 11–19. o.; Almási 2016. Meglehet, hogy egyházi felettesei révén információi eljutottak a lyoni zsinatra, azonban hasznosításukra nincsen adat. Erre lásd még Bárány Attila írását a jelen számban (230. jegyz.).

¹⁰ Kraków, Bibliotheca Jagellonica, ms. 445. saec. XV/2.

¹¹ Bonfini Rogerius híradását Thuróczi János művének augsburgi kiadásából használta, s Rogerius nevét meg is említi. Rogerius így Bonfini közvetítésével vált széles körben ismertté, vö. Kulcsár 1973. 80–81. o. Annak van nagyobb valószínűsége, bár Mályusz Elemér másként gondolta, hogy maga Thuróczi nem tudott korábban Rogerius művéről, s az Filipecz János, a korábbi váradi püspök révén kerülhetett be a brünni nyomtatványba. Lásd Mályusz 1967. 157. o.; Szovák 2014. 137. o. Bonfini latinul csak 1543-ban jelent meg nyomtatásban, előtte Rogerius 1488-ban, Spalatói Tamás azonban csak 1666-ban. Igaz, Rogeriust a Tarihi Üngürüş szerzője is használja, első átdolgozásának is ez tekinthető, ám úgy tűnik, semmiféle hatással nem volt az utókorra, vö. Hazai 1996. 126–135. o. (143a–155a fejezetek.)

¹² Konrád 2017. 311–315. o.; Györkös 2007. 39–48. o.

Az 1241–1242. évi tatárjárás számunkra legfontosabb külföldi forráscsoportját a középkori osztrák évkönyvek jelentik, melyről legutóbb Bradács Gábor tett közzé áttekintő tanulmányt.¹³ Az 1240–1270 közötti években készült feljegyzések különböző évkönyvekben találhatóak.¹⁴ A tatárjárás magyarországi eseményeiről legfontosabb forrásunk, az ügynevezett *Friesachi Évkönyv*, egész pontosan az évkönyvhöz valószínűleg alaptanul beillesztett echternachi jegyzet.¹⁵ A kézirat egy echternachi eredetű egyházi tartalmú, egybekötött kéziratgyűjtemény, utolsó oldalán (101^v) vendégbejegyzésként maradt fenn, amelyet ma a párizsi Nemzeti Könyvtárban őriznek.¹⁶ A kéziratban előtte a XI. századi lejegyzésű Agobardus Lugdunensis *De antiphonario* című művének fennmaradt része olvasható.

A feljegyzés részletesen felsorolja azokat az erdélyi városokat, amelyek a mongolok dúlásának estek áldozatul: Radna (Rodana), Beszterce (Nosa), Köhalomvár, Küköllővár (Kuomelburch), Nagyszében (villa Hermanni), Kolozsvár (Klusa), Várad (Waradino), Tamáshida („villa quod dicitur fratrum Thome”), Gyulaféhevár (Alba civitate Transsilvana) és Szalacs (Zaliz), de a Barcaságot (Burza) mint tartománynevet sem hagyja említés nélkül. A leírás részletessége csak a szemtanú Rogerius művében olvasottakhoz mérhető, de jól láthatóan nem arra támaszkodik, hiszen Rogerius nem említi a Barcaságot, Kolozsvárt, Nagyszebent és Szalacsot.¹⁷

Az a tény, hogy egy feltételezett friesachi (vagy echternachi) másolónak ennyire pontos értesülései legyenek az eseményekről és a tatárok felvonulásáról, arra enged következtetni, hogy rendelkezésére állhatott egy magyarországi, minden bizonnyal erdélyi híradás. Ez nyilvánvalóan a muhi csata után keletkezett, hiszen tud arról, hogy három főpap és két érsek életét veszítette, s az említett 10 ezres veszteség is távol áll az elbeszélő forrásokban olvasható magas számoktól.¹⁸ Tekintettel arra, hogy a Dunántúlról nincsen a szövegnek mondanivalója, szinte bizonyos, hogy még 1241-ből származik, s jól kivehetően csakis az erdélyi események érdeklik. Jellemző, hogy a nyugati forrásokban többször említett Kálmán herceg haláláról nem tud, de nem említi a kun vezér, Kötöny nevét sem. Nagy valószínűséggel egy Erdélyből, az ottani németiség soraiból származó levélíró vagy menekült lehet az információ forrása. Az események helyszíneinek hasonlósága Rogerius szövegével felveti a lehetőséget, hogy egy ilyen híradást hasznosított maga Rogerius is. Műve megírásához neki is össze kellett gyűjtenie az információkat, hiszen értelemszerűen szemtanúként csak töredékes információkkal rendelkezhetett. A nyugati források a magyarországi helyszínekről általában hallgatnak, Radna elpusztításáról és a Pest melletti csatáról azonban tud még a heiligenkreuzi évkönyvíró is, igaz, azt a kunoknak tulajdonítja. Ezeket a híreket a ciszterci kolostorok magyarországi rendi kapcsolatai révén

¹³ Bradács 2011.

¹⁴ Ezek a Friesachi Évkönyvek (*Annales Frisacenses*), az Admonti Évkönyvek (*Annales Admontenses*), a Garsteni Évkönyvek (*Annales Garstenses*), a Heiligenkreuzi Évkönyvek (*Annales Sancrucenses*), valamint a Lambachi Évkönyvek (*Annales Lambacenses*), s egy töredék Melkből. Bradács 2011. 3–22. o. Újabbán lásd Matthew Coulter disszertációját, amelyet témavezetője, Berend Nóra és a szerző szívességéből olvashattam. Coulter 2019.

¹⁵ Katona 1981. 199–200. o.; Nagy 2003. 40–41. o.; Armbruster 1990. 72., 74. o.

¹⁶ Jelzete: 8917, korábban Suppl. lat. 1675. A kéziratról lásd Bradács 2011. 5. o.

¹⁷ Adolf Armbruster egyenesen páratlannak, a legelső részletes Erdély leírásnak tekinti a forrást, vö. Armbruster 1990. 72. o. Magyarországon elsőként Mika Sándor adott róla hírt és tette közzé, lásd Mika 1882. 431. o.

¹⁸ Bradács 2011. 16–17. o.

a korabeli szerkesztő könnyen megszerezte,¹⁹ bár Heiligenkreuzot földrajzi fekvésének köszönhetően útbá is ejthették a menekülők.²⁰ A Radna eleste elbeszélésben megmutatókozó hasonlóság Rogerus szövegével arra utal, hogy mindkettejük hasonló írásbeli, méginkább szóbeli történet alapján dolgozhattak. A Sajó folyó a külföldi nyugati forrásokban a XV. századi Thomas Ebendorfernél jelenik meg, ám ő ismerte és használta a magyar krónikát.²¹

Itt kell megemlíteni az ottobeureni levélgyűjteményt, amely Stams ciszterci kolostorból került vissza az Inn folyó menti bencés apátságba, és ma Innsbruckban őrzik.²² 1241 nyara előtt itt másoltak le tíz, a mongolok támadására vonatkozó, Európa szerte számos másolatban fennmaradt levelet, köztük a IV. Bélától Konrád német királynak címzettet,²³ egy valószínűleg Magyarországon keletkezett jóslatot (*Cedrus alti Libani*) és nem utolsósorban Julianus barát beszámolóját, amelynek ez a legrégebbi másolata.²⁴ A XIII. századi, ausztriai ciszterci baumgartenbergeri levélgyűjtemény csak egy mongol-tárgyú levelet, IV. Béla emelkedett retorikájú segélykérő levelét tartalmazza.²⁵ Ezenkívül Pier della Vigna (Petrus de Vinea) több mint 250 darab XIII–XV. század közötti kézirat levélgyűjteményében Frigyes császár vonatkozó levelei maradtak fenn.²⁶ Pier della Vigna levélgyűjteménye Angliában is ismert volt, míg Richard of Cornwall német királlyá választása után maga is hozhatott leveleket magával a kontinensre.²⁷ Rycardus krónikájából egyébként is tudjuk, hogy Frigyes leveleket küldött az európai uralkodóknak.²⁸

Sajátos helyet foglalnak el a lengyelöldi források, melyek között a XIV. század végi *Szentkeresztí Évkönyvek* – szinte egyedülként a nem hazai források között – megőrizte a király, Béla nevét, ugyanakkor a részletek ismerete nélkül tud a tengerhez való meneküléséről is.²⁹ Béla nevét egyébként ismerik a lengyel források, valamint a halicsi-lodomériai évkönyv, utóbbi a Sajó folyó nevével együtt említi.³⁰

Az elbeszélő forrásokhoz sorolhatók – az ismert magyarországi eredetűek mellett – a külföldi levéllirodalom alkotásai is, így II. (Harcias) Frigyes osztrák herceg levele IV. Konrád választott német királyhoz, 1241. június 13-i keltezéssel.³¹ Levelében az osztrák herceg tanácsokat ad a tatárok elleni hadviselés lehetőségeiről, a birodalmi csapa-

¹⁹ Almási 2009. 17–18. o.

²⁰ Ilyen menekülőkről lehet olvasni a kölni St. Pantaleon monostor évkönyvében, ami szerint magyarországi és lengyországi menekült papok is részt vettek a mongolok elleni keresztes hadjárat kihirdetésében. Katona 1981. 200–201. o.

²¹ Bradács 2011. 17. o.

²² Universitäts- und Landesbibliothek Tirol, Cod. 187. Neuhauser 1991. 174–175. o.

²³ Regesta 1881–1901. no. 11357. A magyarországi levelekre összefoglalóan lásd Rudolf 1977. 84–89. o.

²⁴ Részletesen lásd: Coulter 2019.; Lerner 1983. 11. o.; Jackson 2006. 6–7. o. Minden bizonnyal ez a Hornmayr által használt és elveszítettnek gondolt, 1241 körül lejegyzett kézirat, amit így Dörrie sem használt a kritikai kiadásában, vö. Veszprémy 1999. II. k. 797–798. o.

²⁵ Baerwald 1866. 347–349. o., Nr. 2., vö. Szovák 1990. 1–13. o.

²⁶ Frigyes császár levele IV. Bélához és a római szenátushoz. D'Angelo 2014. 221–224. o. (no. I.29), 227–230. o. (no. I.30), és Huillard-Bréholles 1859. V/2. k. 1139–1143., 1143–1146. o.

²⁷ Kantorowicz 1965. 213–246 o.; Richard of Cornwallra lásd Hilpert 1981. 125–127. o.

²⁸ Frigyes propagandájára lásd Vehse 1929. Frigyes leveleire összefoglalóan lásd még Bezzola 1974. 77–81. o.

²⁹ Adam Lubocki: Średniowieczne źródła polskie o najeździe Mongołów na Węgry w 1241. Kézirat, amit Nagy Balázs szívességéből használhattam. Rocznik Świętokrzyski kiadására lásd Rutkowska-Plachcińska 1996. 36–37. o.

³⁰ Katona 1981. 85–89. o.; Nagy 2003. 35–37. o.

³¹ Bradács 2011. 8. o.

tok mozgósításának szükségességéről. Hasonló tartalmú, ám sokkal rövidebb terjedelmű levélben foglalkozik Frigyes herceg a tatárjárás fejleményeivel, a levelet a konstanzi püspöknek, Heinrich von Tannenak és a püspökség káptalanjának címezte 1241. június 22-én: a betörő tatár sereg harcosai közül hetvenet vagy még annál is többet megöltek a herceg katonái.³² Bradács Gábor hívta fel a figyelmet arra, hogy az osztrák évkönyvek nem bizonyultak részrehajlónak az osztrák herceg harci teljesítményét illetően, még ha Frigyes leveleiben igyekezett is így beállítani magát.

Legutóbb ugyanerre a következtetésre jutott Johannes Gießauf is, aki szerint az osztrák források feltűnően visszafogottak Frigyes herceg vitézkedését illetően.³³ Tanulmányában kitér arra is, hogy Yvo von Narbonne-nak a bordeaux-i püspökhöz írott levelének tartalmi hitelessége régóta foglalkoztatta a kutatókat. Hilpert véleményével ért egyet, aki a levelet nem Matthew Paris hamisítványának tartja, hanem úgy véli, hogy egy hasonló levél valóban íródhatott az osztrák térségben.³⁴ Maga Gießauf a Bécsújhelyi eseményeket 1241 nyarán egy kun seregnek tulajdonítja, hiszen a tatárok még nem keltek át ekkor a Dunán.³⁵

Meglepő módon sokáig hiányzott a magyar fordításgyűjteményekből II. Frigyes császárnak az angol királyhoz írott levele 1241. július 3-i keltezéssel Faenzából, ami azonban bekerült Matthew Paris krónikájába, és két osztrák kézirat mellett egyedülként ott maradt fenn, igaz Matthew a szövegbe több helyen is belenyúlt.³⁶ Ebben ír a magyar király Tengermellékre való meneküléséről, de a muhi vereséget magyarázva a magyarokat tehetlenségük és lustaságuk miatt hibáztatja.³⁷ E levélből aztán hosszasan idéz később Baronius, pontosabban folytatója Rainaldus a kézikönyvében. Hasonlóképpen idéz a pápapa Bélához írott leveleiből, Guillaume de Nangis Szt. Lajos életírásából, Thomas de Cantimpré *Bonum Universale de apibus* című művéből, s nem utolsósorban Spalatói Tamás krónikájából. Utóbbiból – Długoszhoz hasonlóan – jellemző módon a bűn és bűnhődés motívumot veszi át, miszerint a magyarok bűneikkel szolgáltak rá a tatár támadásra.³⁸ Érdekes, hogy Baronius protestáns mintája, a *Magdeburgi századok* (*Centuriae Magdeburgenses*, Cent. XIII., cap. XVI.) is hosszasan foglalkozik a magyarországi tatárjárással, de csak egy forrás, a Rogeriust is hasznosító Bonfini alapján.³⁹ Meglehet, Rogerius beszámolójának ez az első feldolgozása egy reprezentatív, nem magyarországi történeti műben, mielőtt megjelent volna Jacques Bongars nyomtatott forrásgyűjteményében.⁴⁰ Végül váratlanul felbukkan a magyarországi tatárjárás emlékezete Philippe de Mézières 1389-ben íródott *A Vén zarándok álmában*, ahol azt már az oszmán előrenyo-

³² Wenzel 1861. II. k. 138. o. (81. sz.); Bradács 2011. 9. o.

³³ Gießauf 1997. 173–199. o.

³⁴ Katona 1981. 297–302. o.; Nagy 2003. 168–171. o.; Luard 1877. IV. k. 270–277. o. A levél 1241-re vonatkozhat, vö. Hilpert 1981. 153–164. o.

³⁵ Gießauf 1997. 22–23. o.; Rudolf 1977. 100–103. o.

³⁶ Vö. Bónis 1958.; Stipišić 1961. 405–421. o. A leveleskönyv kézírataira lásd Schaller 2002.

³⁷ Fejér 1829–1844. IV/1. k. 221. o., elsőként Nagy 2003. 50–52. o. olvasható magyarul. Lásd még Palacky 1842. 376–377. o.; Matthaei Parisensis Chronica majora; Luard 1877. IV. k. 113. o. „Sed hostium contemptores elati vel nescii, dum inimico vicinante segnes dormitarent”. A motívumra lásd: Richard 1979. 108., 116. o.; Hilpert 1981. 128–131., 154. o., illetve Bárány Attila írását e számban.

³⁸ „...non ignaviam Belae regis, sed potius Ungarici populi scelera accusabit...” *Odoricus* 1692. XIII. k. 501–506. o., az idézet: 503. o. Lásd még *Odoricus* 1736. 495. o.

³⁹ *Centuriae* 1624. III. k. 676–677. hasáb.

⁴⁰ *Bongars* 1600. 177–198. o.

mulással összefüggésben említi meg. A hagyomány forrása minden bizonnyal Avignonban, a pápai környezetben kereshető.⁴¹

A magyar határoktól távol legalaposabban az angliai St. Albans kolostorban vezetett *Chronica Maiora* foglalkozott a Kelet-Európát ért tatár támadással. A szerző, Matthew Paris tájékozottságát egykorú levelekből szerezte, amelyeket be is illesztett krónikájába. A nyugati források között az érdeklődés mélységében Matthew Parisé az elsőség. A *Chronica maiora* művében bemásolt négy, de még inkább az *Additamentum*ban (*Liber Additamentorum*) közölt hat (hét) korabeli, a tatárokkal foglalkozó levél közlése példátlan teljesítmény.⁴² A források részben egykorúak, részben az 1245-ös lyoni zsinathoz kapcsolódhatnak, melyen részt vett Lincoln püspöke. Annál érdekesebb, hogy a mű későbbi átdolgozása, a *Flores Historiarum*, amely valóban szélesebb körben terjedt el, a Kelet-Európára vonatkozó híradásokat már szisztematikusan elhagyta, a magyarországi tatárjárásról egy sematikus, a pusztítást leíró rövid bekezdés maradt meg.⁴³ A Surrey-beli ciszterci kolostorban keletkezett *Waverley Évkönyv*ben már csak a Párizsba küldött magyarországi levelet találjuk, ami egyébként Matthew Parisnél is szerepel. Ugyanakkor figyelemreméltó, hogy Matthew Paris krónikájában arról is olvashatunk, hogy a magyar király a tengerhez menekült, amiről IV. Béla és II. Frigyes levelein kívül Rogeriusnál, Spalatói Tamásnál, C. de Bridiánál, Rasid ad Dinnél és egy lengyel évkönyvben történik említés. A magyaroknak már 1239-ben a tatárok felett aratott győzelméről szóló rövid hír azonban egy Albericus de Troisfontaines-nél is feltűnő téves híradásra mehet vissza.⁴⁴

Érdekes – amint arra Felicitas Schmider is felhívta a figyelmet –, hogy a nemzetközi visszhang tekintetében Lengyelország még rosszabbul járt Magyarországnál, az még messzibbnek tűnt, s a tatárjárás kapcsán csak a magyar események leírásánál említik meg. Éppen ezért figyelemreméltó, hogy a tatárjárással közel egyidőben íródott Bartholomaeus Anglicus híres enciklopédiájában Magyarország már alaposabb tárgyalást nyer, persze leginkább Jordanesnak a hunokra, a *Pantheon*ban olvasható információk alapján. Az enciklopédia kontinentális ismertségének érdekes bizonyítéka, hogy a magyarországi fragmentum kutatás keretében is felbukkant egy XIII. századi észak-itáliai esztergomi kézirat töredéke.⁴⁵

Rendkívüli jelentőségű, hogy a kor nagy enciklopédistáinak műveiben a magyarországi tatárjárás valamilyen formában megjelenik. Vincentius Bellovacensis közel 300 másolatban fennmaradt *Speculum historialéj*ának első szerkesztését 1244-re teszik, amit a szerző még sokat bővített 1253-ig.⁴⁶ A Magyarországra vonatkozó rész a mű végén olvasható (XXXI, 149), s jórészt Plano Carpiniból való átvétel. Ez persze nem igazán hízelgő ránk nézve, mert Carpini az itt idézett helyen éppen azt írta (5. fejezet), hogy „ha a magyarok el nem menekülnek, hanem vitézül helyt állnak, a tatárok kitakarodtak volna föld-

⁴¹ Sághy 2013. 241–249. o.

⁴² Hilpert 1981. 158–159 o.; Papp 2018. 273–279. o. Ez utóbbit nem tudtuk elérni, vö. még Körmendi 2019. 158. o.

⁴³ Luard 1890. 311. o.

⁴⁴ Hilpert 1981. 157–158. o.; Csákó 2015. 104–106. o.

⁴⁵ Vizkelety 1993. Nr. 57.

⁴⁶ Vö. Brincken 1975. 117–140. o.; Kappler 1990. 219–240. o.; Guzman 1974. 287–307. o. Sem Gombosnál, sem a fordítás kötetekben nem történt eddig utalás Vincentius művére, vö. Gombos 1937–1938. III. k. 2285. o. (No. 4895). Összefoglalóan Csákó 2015. 393–394. o. (Nr. 167, 169) utal arra, hogy a *Speculum naturalé*ban is megismétli a mongolokra vonatkozókat.

jükről”.⁴⁷ Rádásul ezt a mondatot (ut iam super dictum est) a következő könyvben megismétli (XXXII, 15). Ezt Vincentius tetézi annak felemlegetésével, hogy – a magyarokkal ellentétben – bátor ciszter és minorita szerzetesek sikerrel védelmezték kolostorukat a tatárokkal szemben.⁴⁸ Sajnos Carpini e megjegyzésének hosszú utóélete volt: Vincentius krónikája nyomán még a szintén domonkos, később szentté avatott Antoninus Florentinus (†1459) is szó szerint megismétli világkrónikájában (Titulus XIX., cap. VIII.).⁴⁹

Martinus Polonus szintén népszerű, 400-at meghaladó számban másolt és több nyelvre lefordított pápa–császár történetében konkrétumok ismerete nélkül, csak általánosságban említi meg a magyarországi pusztítást.⁵⁰ A krónikások egy része (Ptolomaeus/Tolomeo da Lucca, Paulino da Venezia,⁵¹ Sanudo, Jean le Long d’Ypres) még azt is hozzáteszi, hogy kivonulásuk után a székelyek és vlachok lezárták a hágókat, hogy a tatárok ne tudjanak visszatérni.⁵² Meglehet, ennek Paulino da Venezia krónikájának közvetítésével Kézai Simon krónikája a forrása, aki többször is emlegeti a székelyeket és vlachokat.

Hayton krónikájának tanúsága

Meglepő módon az osztrák herceg meghatározó szerepe a tatárjárás idején leghatározottabban az örmény történetíró, Hayton művében érhető tetten, aki egyébként a magyarok harcairól egyáltalán nem tesz említést, Magyarországot csak hadszíntérként említi.⁵³ Ugyanakkor Hayton krónikájának miniatűrái közül jól ismert az egyik, amely a nyugati tatárjárás ikonikus epizódját ábrázolja, amint egy hídon összecsapnak a nyugati fegyverzetű keresztények és a nomád viseletben ábrázolt tatárok. A miniatűrök Hayton, örmény hercegnek a tatárokról írott összefoglaló művének francia változatából származnak (*La Fleur des Histoires de la terre d’Orient*, latin változatban *Flos Historiarum*). Még ebben sincsen semmi meglepő, hiszen a keleti történelmet bemutató rövid írásmű rendkívül népszerű lett a korabeli Európában, még ha el is maradt Mandeville művének hozzávetőleg 275 másolatától.⁵⁴ Legújabbban regisztrált 58 kéziratából 24 francia, 32 latin nyelvű maradt fenn, s a kora újkorig 12 nyomtatott kiadást ért meg.⁵⁵ Aragónra a Johannita nagymester, Juan Fernandez de Heredia (†1396) számára fordították le a szá-

⁴⁷ Párhuzamos kiadására lásd *Carpini* 1825. 154. o. (reprint: 2013). „Porro fratres ordinis Cisterciensis, fratres Praedicatores, fratresque minores, eisdem restiterunt viriliter plus quam per sex menses, nullamque impugnationem eorum metuentes. In Tartaris quippe vigor et fortitudo deficit cum eis aliquis viriliter resistit”.

⁴⁸ Vö. *Schiel* 2011. 108. o. Richard szerint az információ Simon de Saint Quentintól származhat. *Richard* 1965. 77. o. Persze az is Carpininek köszönhető, hogy a későbbi művek tőle vették át a Magyarországon járt tatár vezérek neveit, vö. 5. fejezet, *Katona* 1981. 233. o., igaz, Rogerius is ismert közülük négyet.

⁴⁹ *Chronicon partibus tribus distincta ab initio mundi ad MCCCLX. I–III. k., Antoninus* 1484. Használt példány: OSzK, Inc. 4. 3. k. 52ⁿ.

⁵⁰ *Katona* 1981. 207. o.; *Nagy* 2003. 47–48. o. Rasid ad-Din fordításában perzsául is olvasható, vö. *Jahn* 1977. 90. o.

⁵¹ Paolino da Venezia is többször visszatér művében a tatárjárás témájához, vö. *Holtzmann* 1927. 19., 29. o.

⁵² *Spinei* 2002–2003. 1–47. o.; *Csákó* 2015. 331–332. o.; *Körmendi* 2019. 152., 163–164., 168., 174–175. o.

⁵³ Itt köszönöm meg Vásáry István professzor segítségét Hayton műve kiadásainak azonosításában. *Hayton* 1877. 175–176. o., illetve *Hayton* 1906. A fejezetek számozása eltér, ezt a függelékben lévő táblázat tekinti át. *Hayton* 2006.

⁵⁴ *Tzanaki* 2003.

⁵⁵ Irene Bueno 58 kéziratot vett fel a listájába, a fordításokkal együtt. Lásd *Bueno* 2018. 53–71. o. Az első latin kiadások: 1529, 1532 (kétszer), 1537, 1555, 1585. A Hayton név, illetve neve alatt fennmaradt további művekre lásd *Mutafian* 1996. 157–176. o.

zad végén,⁵⁶ a keresztes hadjárattal kacérkodó VIII. Henrik számára pedig Richard Pynson készített angol fordítást 1521-ben.⁵⁷ Sokszor nem is magában másolták, hanem szöveggyűjteményszerű kolligátumok részeként használták, melyben helyet kaptak Nagy Sándor történetétől kezdve az aktuális útleírások és történeti összefoglalók, mint Marco Polo, Jacques de Vitry, Martinus Polonus, Guido de Columna munkája, a *Historia Troiana*, az *Alexandri Magni historia*, Mandeville szintézise (aki maga is merít Hayton művéből). Egyetlen magyarországi, de nem hazai eredetű kézírata is Vegetius művével van egybekötve.⁵⁸ A téma, a mongol történelem áttekintése a kezdetektől a szerző koráig már önmagában is csábított az illusztrálásra, s ezzel a francia nyelvű kéziratok készítői éltek is. Egyelőre a hídon lezajlott csatának két, ikonográfiailag egymással összefüggő képe ismert: egy, az interneten ismertté vált bécsi kéziratból, a másik pedig egy párizsiból,⁵⁹ de nem zárható ki, hogy a további félszáz nyomtatvány és kézirat közül egy-kettőben még előfordulhat. A londoni, Cotton Otho D II jelzetű, mára súlyosan sérült, szintén francia nyelvű kéziratban nem olvashatunk a fegyveres összecsapásról, csak a hídnál vízbe fúló tatárokat említi. Ez utóbbi kéziratot az úgynevezett Boucicaut mester illuminálta, s elképzelhető, hogy talán maga Boucicaut rendelte meg Félelemnélküli János számára, hogy azzal szentföldi terveire emlékeztesse.⁶⁰

A szerző, Hayton, Korikos (Corycus, ma Kiz Kalesi, Törökország) urának életpályája viszonylag jól ismert, amit itt nem szükséges még egyszer összefoglalni.⁶¹ Szoros rokonságban állt Kis-Örményország uralkodó dinasztiájával, s a hatalmi harcok kényszerítik emigrációba. Cipruson belép a premontrei rendbe, majd ebben a minőségében utazik a pápához, s Poitiers-ben kifejezetten V. Kelemen pápa kérésére diktálja le művét 1307 augusztusában.

A négy könyvre tagolódó munka első könyvében az ázsiai földrajzról és történelemről ad rövid összefoglalást, a második a muszlimok hódításait, a harmadik pedig a tatárok történetét és hódításait, így a magyarországit adja elő. A negyediket szentelte a keresztes és tatárok lehetséges szövetségének, egy újabb közös keresztes hadjárat előkészítésének. A tatárokat illetően Dzsingiz kántól Möngkéig azt írta le, amit a tatároktól hallott, Möngkétől Hülegüig azt, amiről nagybátyjától, I. Haytontól értesült. Abagától kezdve pedig a saját tapasztalait mondta el.⁶² Részben maga az örmény király a tatár-információk egyik forrása, mivel személyesen is járt a káni udvarban, így a köztudomá-

⁵⁶ Bravo 2016. 11–41. o. Egyes feldolgozások XVI. századi német, holland, olasz fordításáról is tudnak, *Kosta-Théfaïne* 2005. 191–204. o.

⁵⁷ Hayton 1988. x–xxiii., 35. o.

⁵⁸ Szentiványi 1958. Nr. 354., 202–203. o. (jelzete: III. 42.). Több információ a legújabb katalógusból sem tudható meg a kéziratról. Lásd *Papahagi – Dincă* 2019. 100. o. (nr. 243), a kézirat a Migazzi gyűjteményből való, ami biztosan Magyarországon kívüli vétel.

⁵⁹ *Strakosch-Grassmann* 1893. 207. o., ahol a képet is leírja. A bécsi kézirat: Wien, ÖNB Cod. 2623, dél-nyugat franciaországi munka, 1350–1374. A digitális kiadásban félrevezető a felirata: „Reiterkampf auf der Donaubrücke in Österreich; Baihth stürzt in die Donau und ertrinkt.” A francia kézirat: BNF Nouvelle acquisition française 886, fol. 19., katalán munka, 1300–1325. A *Századokban* Áldásy Antal ismertette Strakosch-Grassmann művét, s éppen Hayton szövegét emelte ki. *Áldásy* 1893. 723–724. o.

⁶⁰ Willard 1891. 288–289. o.

⁶¹ Vö Jackson 2016. <http://www.iranicaonline.org/articles/hayton-of-gorigho> (A letöltés időpontja: 2018. április 10.) Részletesen kifejtve lásd Hayton 1998. bevezető fejezet, 3–24. o.

⁶² A forrásairól így ír a művében: „hec narrabat flis suis et nepotibus, et faciebat poni in scriptis, ut melius memorie teneretur”, „scivit ipse tanquam ille qui personaliter interfuit”, vö. Hayton 1906. II. k. 269., 272. o.

súan szoros örmény–tatár kapcsolatok a szerzőt szavahihetővé tették Európába érkezése után. Feltételezik, hogy a káni beiktatásokon a szerző maga is egyszer-kétszer személyesen megfordult, s a korszak nagy csatáiban nem is egyben, így 1299-ben, 1303-ban maga is részt vett.⁶³ Művének kétségtelen jelentősége, hogy a nyugati szerzők közül ő ad közre először egy összefoglaló, rendszeres tatár történelmet a kezdetektől a saját koráig.

Művének legfőbb üzenete a mongolok, a nyugatiak és az örmények szövetsége, közös harca a szaracénok, azaz az egyiptomi mamelukok ellen. A tatárok Haytonnál bátrak és lovagiasak: Ógödej (1229–1241) „strenuus atque prudens”, Möngke (1251–1259) „valentissimus et prudens”, Kubiláj (1260–1294) pedig keresztény lett, s Kataiban egy Rómánál is nagyobb várost alapított. Az ellenséges katonákat a harcban ugyan megölték, de a civileket megkímélték. A fegyvert és állatokat elvitték, de aranyhoz és értékhez nem nyúltak, ami egyébként egybevág számos utazó feljegyzésével. Ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy a siker reményében a mongol és keresztény hadsoroknak külön kell vonulniuk, egymás közelsége veszélyes lehet.⁶⁴ Ebben a szövetségben az örmény királyok meghatározó szerepet játszottak, s minden tekintetben kiérdemlik Róma támogatását.⁶⁵

A közép-európai tatárjárást tárgyalva a keleti beszámolókra Gustav Strakosch-Grassmann már 1893-ban felhívta a figyelmet arra, hogy Wenzel Gusztáv a szerző nevének közlése nélkül már közreadta Hayton műve latin változatának a vonatkozó részletét.⁶⁶ Strakosch-Grassmann helyesen látja, hogy a mű közép-európai vonatkozásaiban nem rendelkezik különösebb tudományos értékkel, sőt, inkább zavarosnak tekinthető. Amint írja: „Er wusste anderweitig – das konnte er in Frankreich erfahren –, dass die Tataren bis nach Oesterreich vorgedrungen sind... Die ganze Geschichte ist also ein Product von Unwissenheit, Missverständnis und eigener Combination.”⁶⁷ Művének mai megítélését is az jellemzi, hogy a történészek nem tekintik megbízható forrásnak, sokkal inkább csak örmény propagandaként értékelik.⁶⁸ Ezen nincs is mit csodálkozni, a műre nem is történeti hitelessége miatt szokás hivatkozni, hanem hallatlan népszerűsége, nagyszámú kéziratok miatt. A magyarországi tatárjárás forrásai közül leginkább az osztrák herceg leveleivel rokonítható, és az teszi egyedülállóvá, hogy a tatárok megtorpanását az osztrákoknak, egészen pontosan a neve említése nélkül megjelenő bátor osztrák hercegnek, II. Frigyesnek tulajdonítja. A hídat ábrázoló miniatura szövege sem a muhi csatára, hanem a magyar–osztrák határra és annak a latin szövegben nem megnevezett határfolyójára utal. Mindez nem áll a lehetséges korabeli mongol értelmezéstől távol, hiszen a mongol előrenyomulás megtorpanását csak nem tulajdoníthatták a magyar királynak, akit legyőztek és megaláztak? Ezzel szemben az osztrák herceg megfelelt egy ilyen szerepnek.

A szöveg szerint Batu az alemánn tartományok felé lovagolt, amíg egy folyóhoz ért az osztrák hercegség határánál. Batu megparancsolta övéinek, hogy úsztassanak át,

⁶³ *Sinor* 1993. 277. o.

⁶⁴ Ez utóbbira felhívta a figyelmet *Schmieder* 2005. 177. o. „...inter Christianos et Tartaros concors amicitia per utrumque distantiam servaretur...” *Hayton* 1906. II. k. 361. o.

⁶⁵ Vö. *Pavlot* 2000. 308. o.

⁶⁶ *Strakosch-Grassmann* 1893. 206–207. o.; *Wenzel* 1869. VII. k. 546–549. o.

⁶⁷ *Strakosch-Grassmann* 1893. 208. o. Kiegészítő értékelése: *Sinor* 1993. 276–80. o.; *Jackson* 2017. 44. o.

⁶⁸ Nálunk legutóbb: *Csukovits* 2010. 282. o. és recenziója: *Csukovits* 1999. 633–635. o. A kötetben kiadták Hayton művének teljes francia fordítását: 803–880. o. Valamivel kedvezőbben értékeli a művet *Boyle* 1968. 404. o. és *Dashdondog* 2011. 21–25. o.

s ő maga elsőként ment be a vízbe. A tatárok közül sokan, s maga Batu is, az alemán folyóba fulladt.⁶⁹ Ugyanakkor a szerzőtől a jól informáltság sem tagadható meg, hiszen tud arról, hogy a tatárok a kunokat üldözve jutnak el Magyarorszáig, s azt is megemlíti, hogy a kunok közül sokan mind a mai napig abban az országban laknak.⁷⁰ Megjegyzendő, hogy a latin szöveg nem nevezte meg a folyót, azonban Jean le Long francia fordításában már a Duna szerepel, „jusques au fleuve de la Dunaulbe” (Jean le Long, II.11, II.15 és II.24). A Magyar Királyság neve még előfordul a II.7-ben, jelezve, hogy a mongol hódítás nyugati határa itt húzódtott.

E leíráshoz legközelebb a sokáig vitatott hitelességű C. de Bridia útjelentés áll, ahol Béla, Kálmán és Batu nevének említésével szintén egy hídnál lefolyt heves csatáról olvassunk, ahol Batut, a tatárok fővezérét (principalis dux) a szöveg szerint Kálmán saját kezűleg lökte a halálba lovával és fegyverével.⁷¹ Amennyiben C. de Bridia szövege valóban 1247-ben kelt, akkor ez egy igen korai, vélhetően keleti hagyomány meglétére utal. Ezt erősíti *Az egyiptomi egyház pátriárkáinak történetében* olvasható, 1243-hoz kapcsolt rövid bejegyzés, miszerint a mongolok „...egy csapata a németföldi sváb császár földjei felé kanyarodott. Nem értek el semmit, a tatárok és a frankok közül sokan életüket veszítették. A tatárok vereséget szenvedtek, és közülök csak egy kis részük menekült el, mivel átkelt a folyón”.⁷² A fordító a folyót az Euphratesszel azonosítja, de itt sokkal inkább a többi forrásban szereplő, név nélküli német–magyar határfolyóra lehetne gondolni, melynek emléke már torzult formában jutott el ebbe a krónikába.

Már a következő száz éven belül is nagyon sokan olvasták és másolták Hayton művét, így Giovanni Villani, aki 1345 körül azonosítja a folyót a Dunával (6. könyv, 28. fejezet).⁷³ Ugyanakkor érdekes, hogy vegyíti a valós információkkal, így Kálmán herceg megölését (duca di Colomano) a Haytonnál olvasott történettel: a tatárok Ausztriáig jutottak, de a Dunán nem tudtak átkelni. Nemkülönbén név szerint Hayton könyvét ajánlja a téma iránt érdeklődőknek (8. könyv, 35. fejezet).⁷⁴

A Haytonnál olvasható fejezet szinte szó szerint olvasható Paolino da Venezia (1270 k. –1344) közel tucatnyi kéziratban hagyományozódott, a maga korában híres, máig kiadatlan világkrónikájában, a *Satyrice historiában* is, melynek vatikáni kéz-

⁶⁹ A fejezet teljes fordítása Baráth Dóra munkájaként a Forrásközlemények rovatban olvasható.

⁷⁰ Hayton nem nevezi meg a folyót, egyes modern szerzők szerint az a Morva folyó lehet, míg a középkori szerzők azt inkább a Dunával azonosították. Lásd Krause 1920. 253. o., aki furcsa módon Liegnitz és Budapest (!) ostromára gondol a híd kapcsán. A német fordításban, talán Krause nyomán, szintén Liegnitzre gondolnak, Hayton 2006. 57. o. A muhi és liegnitz csatát később még Hitler is összekeverte, vö. Werner 1980. 367. o. Idézi Mindler-Steiner 2017. 206. o. Az osztrák szemlélet szerint határfolyónak már ebben az időben is a Lajta volt tekinthető, vö. *Continuatio Sancrucensis II, Wattenbach* 1851. 641. o., összefoglalóan lásd *Pethes* 2004. 1–18. o.

⁷¹ C. de Bridia: *Hystoria Tartarorum. Önnerrfors* 1967. 20. o.; Györffy 1986. 194–195. o. A XV–XVI. századi orosz krónikák híradása Batu magyarországi haláláról már sokkal inkább a hazai Szt. László hagyományhoz köthető, lásd legutóbbi összefoglalását Trunte 2006. 315–356. o. Meglehet, Strakosch-Grassmannnak van igaza, aki szerint egyszerűen a Szübetej életrajzban szereplő és a csatában életét veszítő Bakatu/Bahatu neve torzult Batuvá az emlékezetben. Lásd *Strakosch-Grassmann* 1893. 207. o. Bakatura lásd: Nagy 2003. 33. o.; Katona 1981. 83. o.

⁷² Jackson 2005. 86–87. o.; *History* 1974. 293–294. o.

⁷³ „...volendo passare il grande fiume del Danubio in Osterrich...” In: *Muratori* 1728. 173–174. o., idézi *Strakosch-Grassmann* 1893. 204. o.

⁷⁴ Használja Martinus Polonus krónikáját is. Haytonra lásd *Dragomanni* 1845. 38. o. „...ma chi più ne vorrà sapere legga il trattato di frate Aiton d’Erminia...”, vö. *Gombos* 1937–1938. II. k. 1059–1060. o. (Nr. 2541.)

irata digitálisan elérhető (a 229. fejezet 20–24. szakaszai).⁷⁵ Paolino érdeklődése természetesen, hiszen tagja volt annak a pápai bizottságnak, amelyet Dandolo keresztes tervének minősítésére hívtak össze. Paolino nem kommentálta a folyót, egyszerűen csak átemelte Hayton szövegét, miként Boccaccióról sem tudjuk, hogy az általa készített másolatban megjegyzést fűzött volna hozzá.⁷⁶ Hosszan idéz a műből Marino Sanudo il Vecchio (1270 k.–1343 k.) *Liber secretorum fidelium Crucis* című művében (III. könyv, pars XIII., cap. V–VIII).⁷⁷ Mindketten az 1320-as évek elején a pápai udvarban találkozhattak Hayton művével.

Paolino da Venezia magyar történeti szempontból is érdekes, hiszen Eckhardt Sándor óta tudjuk, hogy a magyar krónikák, köztük Kézai Simon krónikája eljutott hozzá minden bizonnyal a nápolyi udvaron keresztül, s abból hosszasan idézett.⁷⁸ Nem véletlenül Boccaccio is Nápolyban jutott hozzá Paulino művéhez és másolta azt le. Érdekes, hogy amíg a nagy krónikában Paulino Haytont követi,⁷⁹ addig a rövidebb, 1334 és 1339 között készült kronológiájában, a *Compendiumban* szó szerint kivonatolja Kézai Simon krónikájának a tatárjárásra vonatkozó mondatait,⁸⁰ ahol az osztrák herceg és Béla összecsapásáról, illetve Frigyes haláláról is lehet olvasni.

Riccardo da Montecroce (1243 k.–1320) *Liber Peregrinationis* című művében is Haytont követi, ő azonban már a Dunát említi a tatárokat megállító folyóként.⁸¹ A domonkos szerzetes, Riccardo 1288-ban utazott Palesztínába zarándokútra. A következő tíz évet Bagdadban töltötte, miközben arabul tanult és a *Koránt* tanulmányozta. Haytonéhoz hasonlóan (1351)⁸² az ő munkáját is a bencés Jean d’Ypres, azaz Jean le Long, St. Bertin apátja fordítja vissza latinból franciára. Jean d’Ypres az örmény történetírónál olvasottakat egyébként a 30 kéziratos másolatban fennmaradt bertini évkönyvben is hasznosítja, egyetlen korabeli szerzőként, aki az osztrák herceget tatárverőként ábrázolja.⁸³

Az sem érdektelen számunkra, hogy öt franciaországi kéziratban Hayton írását együtt találjuk a *De partibus mundi* (ismertebb nevén *Descriptio Europae orientalis*) című művel, hiszen a *Descriptio* szerzője maga is utal Haytonra, ahol azt írja, hogy az ő általa megem-

⁷⁵ BAV Vat. Lat. 1960, 223.^f Azonos kéziratban vannak, a Paolino-félet lásd http://www.mss.vatlib.it/guii/console?service=present&term=@5Vat.lat.1960_ms&item=1&add=0&search=1&filter=&relation=3&operator=&attribute=3040 (A letöltés időpontja: 2020. június 11.); *Buono* 2016. 153–182. o. Paolinóra és kézírataira lásd *Heullant-Donat* 1993. 381–442. o. Krónikája occitán fordításának kéziratába valószínűleg maga Paolino pótolta a magyar királyok hiányzó neveit, amikor Avignonban volt 1322 és 1324 között, vö.: *Botana* 2017. 31. o.; *Léglu* 2017. 198–202. o.

⁷⁶ *Petoletti* 2018. 234. o. (Kézirata a Biblioteca Nazionale Centralében, Firenze, Banchi rari 50.); *De Robertis* 2013. 326. o. (Nr. 57, 76.)

⁷⁷ *Meserve* 2008. 164., 315. o., említi Villani mellett még Fazo degli Uberti költőt is használói között. Sanudóra lásd *Gombos* 1937–1938. II. k. 1558. o. (Nr. 3619.)

⁷⁸ *Eckhardt* 1928. 467–477. o.; *Kertész* 2016.

⁷⁹ BAV Vat. Lat. 1960, 223.^f Azonos kéziratban vannak, Paolino-félet lásd: http://www.mss.vatlib.it/guii/console?service=present&term=@5Vat.lat.1960_ms&item=1&add=0&search=1&filter=&relation=3&operator=&attribute=3040 (A letöltés időpontja: 2020. június 11.)

⁸⁰ BAV Vat. Lat. 1960, 12.^f Vö. *Szentpétery* 1937–1938. I. k. 184. o. (72. fej.)

⁸¹ *Hayton* 1877. 293–294. o., angol fordítása: *George-Tvrtkovic* 2012. 175–227. o.

⁸² Hayton művének csak az első három könyvét fordította le franciára.

⁸³ *Gombos* 1937–1938. II. k. 1331–1332. o. (No. 3185); *Csákó* 2015. 331–332. o. (Nr. 126). „Batho submersus finem belli fecit”. Kiadása: *Chronicon Sancti Bertini. Martène – Durand* 1717. 716–717. o.

lített nyugati országok mind hiányoznak Hayton művéből.⁸⁴ Ez utóbbi, a *Descriptio* pedig köztudomásúan az első részletes Magyarország-leírás, akár személyes élmények, akár teljesen vagy részben olvasmányélmények alapján készült is.⁸⁵

Voltak persze szerzők, akik csak részben követték Hayton leírását. Ilyen Andrea Dandolo, aki először tőle idéz, de a tatárookra vonatkozó bekezdésében a Magyarországra vonatkozó eseményeknél már saját információit használja, Zágráb, Klissza, Trau, Zára, Buda, Esztergom nevének és a kapcsolódó események említésekor.⁸⁶ A liège-i krónikás, a Mandeville szövegét is átdolgozó Jean d'Outremeuse (†1400) az 1380-as években vallon dialektusban írott világhíradójában is szó szerint idézi Haytonnak az osztrák–magyar határnál történekről adott leírását.⁸⁷

A Zsigmond magyar királyhoz és császárhoz fűződő kapcsolatai miatt figyelemre méltó Andrea Biglia milánói humanista (†1435), aki *Commentarii de defectu fidei in oriente* című munkáját 1433-ban fejezte be. Ebből kiderül, hogy egy keleti történet megírására maga Zsigmond hívta fel Andrea figyelmét, amikor az uralkodó 1432–1433-ban hosszasan Sienában tartózkodott.⁸⁸ Először csak két, keletről érkezett görög levelet fordítat le vele a király, majd megbízta egy régi kézikönyv naprakésszé tételével, ami valószínűleg Hayton munkája volt. Ezzel Biglia rohammunkában még a császár távozása előtt elkészülhetett, még ha a munkát nem is Zsigmondnak ajánlotta, de ugyanakkor név szerint egy újabb keresztes hadjáratra biztatta (95^r, Nikápolyról 115^v).⁸⁹ A munka kiadatlan, kézírata azonban elérhető digitálisan.⁹⁰

Nemcsak Zsigmond király tekintette értékes kézikönyvnek Hayton művét. 1403-ban Merész Fülöp Párizsban egyenesen három példányt vásárolt, magának, testvérének, Jean de Berrynek (sokáig úgy gondolták, hogy ez lehetne a BNF Ms Fr 12 201 jelzetű kézirat) és fiának. Pár évvel később, 1413-ban Félelem nélküli János is rendelt négy példányt a műből, az egyik példány azonos lehet a BNF Ms Fr 2810-el.⁹¹ Németül a XV. század végi német világhíradó típusú *Köln története* is idézi.⁹² Hayton hosszú utóéletére jellemző, hogy a bázeli tudós, Simon Grynaeus *Novus orbis regionum ac insularum veteribus incognitarum* című művében (Parisiis, Hervagius, 1532) még egyszer közreadja Hayton

⁸⁴ „De Asia autem maiori dominus de Kurco [Het'um] satis plene tractavit. De Asia autem minori et de aliquibus partibus europe superficialiter de moribus et condicionibus hominum et prouinciarum contentarum in dictis partibus Europe est hic pertractandum”. Anonymi *Descriptio Europae Orientalis*. *Górka* 1916. i–xlix., 2. o. Idézi *Bueno* 2018. Függelék. Az említett kéziratok jelzetei: Leiden, UB, BPL 66; Paris, BNF, lat. 5515; Paris, BNF, lat. 5515A; Paris, BNF, lat. 14 693; Poitiers, BM 263.

⁸⁵ *Csukovits* 2015. 131–137. o. Utoljára *Csáky* 2019.

⁸⁶ Dandolo: *Chronica. Muratori* 1942. 299. o.

⁸⁷ *Myreur* 1864–1880. Vol. 5. (1867): 292. o. A műről lásd *Bozóky* 2014.

⁸⁸ *Proske* 2019. 56. o.

⁸⁹ *Meserve* 2008. 158., 169–175. o. Biglia másik művére, a *Laudatio Benedicti coram Sigismundo regere* lásd *Schnaubelt* 1977. 147. o. Részletes értékelésére *Webb* 1976. 205–210. o.

⁹⁰ Bav. Vat. Lat. 1960. Azonos kéziratban vannak, a Paolino-féle: http://www.mss.vatlib.it/gui/console?service=present&term=@5Vat.lat.1960_ms&item=1&add=0&search=1&filter=&relation=3&operator=&attribute=3040 (A letöltés időpontja: 2020. június 11.); BAV Vat. lat. 5298. fol. 83^v–118^v. 83^r: „Hortatusque est, si quid otii haberem, haec alio quodam scribendi genere facerem, nostris ut essent notiora”, idézi *Meserve* 2008. 317. o. A szintén ehhez az időszakhoz és a keleti kapcsolatokhoz tartozó Mignanelli tevékenységére, akinek műveiből átemelt Biglia is a saját munkájába, lásd *Piomontese* 1995. Mignanelli sienai követként üdvözli Zsigmondot itáliai királlyá váló koronázása alkalmával, melyre lásd *Helmy* 2013.

⁹¹ *Vaughan* 2005. 194–195. o.; *Guenée* 1980. 290. o. A vásárlás éveként itt 1401 és 1408 szerepel. *Willard* 1981. 285–286. o.

⁹² Koelhoffische Chronik. 526. o.; *Gombos* 1937–1938. I. k. 487. o.

szövegét.⁹³ A lebergi katolikusok pedig 1578-ban a város örmény polgárait Hayton alapján vádolják meg azzal, hogy elődeik az 1250-es években a tatárokkal együtt támadtak lengyel földre.⁹⁴

A keleti források tanúsága

Tekintettel arra, hogy a Sajó hídjánál történt összecsapásról megemlékeztek a keleti, perzsa és kínai (Szübetej életrajz) források,⁹⁵ nem alaptalan arra gondolni, hogy ezeknek egy távoli, eltorzított emléke csillanhat meg Hayton írásában, és ez ösztönözte kéziratának kiadóit a csata ábrázolására, ami egyúttal a magyarországi hadjárat egyetlen kortárs – s amint kiderült, fiktív és alaposan félreértett – képi megjelenítése. A magyarországi harcoknak kétségkívül volt egy saját keleti hagyománya, ami több szerzőnél is felbukkan, függetlenül attól, hogy az 1254 utáni gyakori nyugati–keleti követküldések során mindkét fél juthatott kiegészítő információkhoz, akár írott forrásokhoz. A Hayton által leírt jeleketben talán szimbolikusan is egyesült a magyarországi Sajó menti hídi csata és az oszt-rák/német területek elfoglalására indított tatár akciók kudarca. A híd, amelyen nem tudtak a tatárok áttörni, látványosan zárta le és magyarázta meg a látszólag megmagyarázhatatlant: a legyőzhetetlennek hitt tatárok nyugati előrenyomulásának kudarcát.

A keleti forrásokat olvasva kétségbevonhatatlan, hogy a tatárok maguk is élénken emlékeztek a magyarországi hadjárat eseményeire, s arról még évtizedek múltával is beszélhettek. Ezt megerősítik a nyugati utazók leírásai, akik magyarországi foglyokkal találkoztak, vagy olyan tárgyi emlékeket pillantottak meg, mint a magyar király zsákmányként elhurcolt sátra. Az eseményekhez legközelebb Ata-Malik Dzsuvajni (†1283) élt, aki közel egyidejűleg, 1252/1253-tól jegyezte le az 1260-ban befejezett perzsa nyelvű *A világhódító története* című nagy krónikáját.⁹⁶ Jól informáltságához nem fér kétség, a szóbeli hagyományokat messzemenőig hasznosította, maga is kétszer járt a tatár udvarban. Művében ír a Batu vezetésével a folyónál vívott csatáról, ahol a magyarok keményen ellenálltak (I. könyv, 40. fejezet).⁹⁷ A hídnál történt összeütközésről a nyugati források közül egyébként csak Spalatói Tamás és C. de Bridia tudósít, míg a dalmát krónikást használó Jan Długosz nem említi ezt meg, aki egyébként is a Tisza folyóhoz lokalizálja a muhi csatát. Dzsuvajninál ezenkívül már csak egy rövid utalás olvasható a magyarok meghódításának szükségességéről (I. könyv, 31. fejezet). Figyelemre méltó, hogy egy további momentum is csak Spalatói Tamás krónikájában és a keleti, mongol hagyományban olvasható: Batunak a csata előtt egy hegyre való feljutása. Ez ismét arra irányítja a figyelmet, hogy Spalatói Tamásnak a csatáról pontos információi voltak, akár még keleti eredetű hírek is eljutottak hozzá.⁹⁸

⁹³ Meurer 2014. 367–422. o.

⁹⁴ Osipian 2011. 243–280. o. Továbbá a XIV. századi Lübecki krónika szerzője is merít belőle, vö. *Abgarjan* 1997.

⁹⁵ A kínai hagyományra lásd P. Szabó 2018.

⁹⁶ Morgan 2013. 120–125. o.

⁹⁷ Katona 1981. 63. o.; Nagy 2003. 31–32. o. Dzsuvajnit és Rasid-al-Din vonatkozó helyeit fordítja és értelmezi Ligeti 1964. 395–396. o. Személyére lásd Lane 2016. A szerző műve megírása előtt sokat utazott a birodalomban, amit már atyja is megtett, így a családi hagyományból is sokat tanulhatott. Boyle 1958. I. k. bevezető, xxxvii–xli. o.

⁹⁸ Pow – Laszlovszky 2019. 268–269. o.

A Dzsuvajnit használó zsidó konvertita Rasid al-Din (†1318) a Haytonéval szinte egy időben, az 1300-as évek elején íródott, négy korabeli, töredékes arab és három perzsa nyelvű másolatban ránk maradt nagy világhíradójában szintén tud a magyarországi harcokról, ráadásul azokról két helyen, eltérő szövegezésben tudósít. Elsőként az általa jól ismert Dzsuvajnit követi, ahol tévesen az 1236-os eseményekhez szövi be a muhi csata leírását.⁹⁹ Itt tesz említést a kemény harcról, a két sereg közötti folyóról, amelyen a tatárok éjszaka keltek át, a király sátra felé törtek, elvágták annak köteleit, mire az ellenfelük elmenekült. Másodszor a kipcak sztyeppét leíró fejezetben tért vissza az eseményekre, említve a vlachokat, szászokot, valamint a királynak a tengerig való menekülését, ahol az csónakba szállva jutott el egy, a szövegben megnevezett, de a perzsa másolók számára eltorzított városig. Ugyanakkor a másolók a Tisza és Duna folyót azonosítható alakban írták át.¹⁰⁰

„A hercegek bejárták az említett öt utat, megszerezve a baskírok, magyarok és szászok egész földjét, harcra kényszerítve uralkodójukat, a *kilart*. Azon a nyáron a Tisza és Duna folyóknál állapodtak meg. Kadan megindult egy sereggel és elfoglalta a Makut, Oyrak és Saran területet. A *kiralt*, ezeknek a földeknek az urát egészen a tenger partjáig elűzték és amikor az hajóra szállt egy... nevű városnál és kihajózott a tengerre, akkor Kadan visszafordult és elfoglalta nagy harc árán a vlachok két városát, Kuarkint és Kaslát.”¹⁰¹ Ibn al-Szaid al-Maghribi XIII. századi andalúz történetíró (1213–1286) Sebenico alatti tatár vereségről őrzött meg tudósítást, ami azután átkerült al-Fida művébe is.¹⁰² Személye annál is érdekesebb, mivel utazásai közben megfordult Örményországban is, 1256 és 1265 között Hülegü tatár nagykán udvarában időzött, ahol alkalmá nyílt a nyugati hadjárat tatár hagyományának a megismerésére.¹⁰³

Egyáltalán nem meglepő, hogy a perzsa és a kínai forrásnak, a *Yüan-shih*nek a Muhi-csata leírásai közel állnak egymáshoz, hiszen a perzsa történetírók hírforrásaikat a kínai tatár udvar felől szerezték. Maga Dzsuvajni inkább szóbeli forrásokra támaszkodhatott, Rashid már sokkal több írott forrásra, melynek alapján segítők csapata segítette munkáját. Fő segítójének neve is ismert, Bolad Chingsang (†1313), aki Kínából az 1280-as években került át Perzsiába. A szakirodalomban felbukkan annak valószínűsítése, hogy egy elveszett tatár krónikát, az úgynevezett *Arany könyvet* (*Alton debter*) használta volna. A három forrás alapján biztosra vehető, hogy volt egy meglehetősen részletes és hitelesnek tekinthető tatár narratívája a Muhi csatának, ami néhány magyarországi földrajzi nevet, hely- és folyónevet is megőrzött.¹⁰⁴

⁹⁹ Thackston 1998–1999. I. könyv, 2. fejt., 4. rész, 325–326. o. Másik, közel megegyező fordítása Boyle 1971. 56–57., 70–71. o. A szerzőre legújabbban lásd Kamola 2013. 102–128. o.

¹⁰⁰ Decei 1973. 103–104. o.; Thackston 1998–1999. I. könyv, 2. fejt., 4. rész, 331–332. o. A tengerparti helynév azonosítási kísérleteit áttekinti: Zimonyi 2012. 186. o.; Zimonyi 2014. 344. o. A második szakasz magyar fordítása a legutóbbi szövegűteményekből kimaradt, bár Márki Sándor már felhívta rá a figyelmet: Márki 1926. 9–10. o.

¹⁰¹ Thackston fordítása alapján. Lásd Thackston 1998–1999. 332. o. Megjegyezzük, hogy Rasid 1300 körül még mindig a tatárokkal szemben lázadó királyságként említi meg Magyarországot. Thackston 1998–1999. III. k. 326. o.

¹⁰² Sophoulis 2015. 268. o. A vonatkozó rész (Abu-l-Fida) magyar fordítását lásd: Kmosko 2007. 146. o.; König 2015. 272. o.; Jackson 2005. 86–87. o.

¹⁰³ Itt minden bizonnyal *Geográfia* című művéről lehet szó, melynek modern fordítása még nem készült el.

¹⁰⁴ A problémára lásd még P. Szabó 2018.

Talán túlzás azt a következtetést levonni, hogy a magyarok a Muhi csatát még egyszer elveszítették, ezúttal azonban a történetírás területén, a levelekben és krónikákban bizonyosan nem vitéztek hatékonyan: a hősiség ellenállásból, a tatárok megállításáról a Dunántúlon a Nyugat alig szerzett tudomást, erre leginkább a keleti krónikások emlékeztették olvasóikat. A pápához küldött legfontosabb magyar levelek 1242 januárjából és februárjából, a dunántúli és felvidéki ellenállásról¹⁰⁵ nem kerültek be a gyűjteményekbe, Rogerius szövegének nem találjuk hatását, Spalatói Tamás nagy művében pedig a magyarországi hadjáratról szóló rész csak egy terjedelmes betétnek tekinthető. A Nyugat 1241 nyara után gyakorlatilag Magyarországról származó információk nélkül maradt, s így rögzülhetett a teljesen elpusztított ország és az elmenekült király sematikus képe. Minden bizonnyal a magyar udvar nem ismerte fel, vagy nem maradt rá energiája, hogy levelek sorával lássa el a nyugati udvarokat, ahonnan azok bekerülhettek volna a különféle levélgyűjteményekbe. A levelek és levélgyűjtemények nagy szerepet játszottak az investitúra harcok óta a közvélemény befolyásolásában és manipulálásában.¹⁰⁶ Talán mindennek szerepe van abban, hogy a tatárok Közép-Európából való váratlan kivonulásának okai között alig szokták megemlíteni a tatárok itt elszenvedett veszteségeit és katonai kudarcaikat, amelyek közül a legtöbb Magyarországon érte őket.¹⁰⁷ A mongolok váratlan visszafordulására nemcsak manapság születnek különféle, egymásnak is ellentmondó magyarázatok. Az egyik legjobban informált kortárs, Matthew Paris is – persze császárpárti szimpátiájától is vezetve – komolyan gondolhatta, hogy a mongolokat a császár erélyes fellépése kényszerítette visszafordulására, s ennek bizonyítására egy fikatív segítségnyújtást és további csatákat is beemelt művébe.¹⁰⁸ Persze, ebben szerepe van annak is, hogy a nyugatiak leginkább 1241 nyaráig innen jutottak hírekhez, éppen az ígretesebb 1242-es esztendőről már nem kerültek be újabb tételek a levélgyűjteményekbe. Tény, hogy mivel az Európában *best seller* Hayton mű a tatárok megállítását az osztrák hercegnek vindikálta,¹⁰⁹ Carpini és Vincentius gyávának írta le a magyarokat, a magyarok hősiség ellenállásáról elfeledkeztek. Szerencsére ezt többen, így Dandolo nem hitték el. Mindenesetre František Palacky, aki Vencel cseh királynak tulajdonítja a tatárok megállítását és Európa megvédését, a magyarokról mégis elismerően ír 1842-ben: „nicht am Mangel an Tapferkeit” veszítettek Muhinál.¹¹⁰

¹⁰⁵ Katona 1981. 311–313. o. A Magyarországról küldött levelekről a lyoni zsinaton másolatot készítettek, egy további sorozatukat Clunyben helyezték el. Vö. Rudolf 1977. 84. o.

¹⁰⁶ A levélgyűjtemények XI. századi kezdeteire lásd *Veszprém* 2008.

¹⁰⁷ Legutóbb Stephen Pow és James Corbyn rendszerezte meggyőzően a tatárok katonai kudarcaikat, *Pow* 2012.; *Pow* 2020.; *Corbyn* 2015., vö. még *Obrusánszky* 2017.

¹⁰⁸ Rudolf 1977. 96. és Matthaei Parisensis Chronica majora, *Luard* 1877. IV. k. 131., 298. o.

¹⁰⁹ A legtöbb kéziratban a fejezet címében Batu és a kunok neve szerepel, de például az angol fordításban már az osztrák herceg jelenik meg (How Bacho and a great parte of his men wer drowned in ye ryuer of Austrich).

¹¹⁰ Palacky 1842. 408. o., vö. *Somer* 2018. Eszerint Palackyt a köninginohfi (Dvür Králové nad Labem) kéziratnak a morvák tatárok elleni hősiességére vonatkozó töredéke tévesztette meg, amiről csak később, a század végére derült ki, hogy hamisítvány. Legutóbb összefoglalta *Gyucha – Wayne – Rózsa* 2019.

BIBLIOGRÁFIA

- Abgarjan* 1997. *Geworg Abgarjan*: Chronologische Angaben über Ungarn und Kilikisch-Armenien in der lübeckischen Chronik (14. Jahrhundert). *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae*, 50. (1997) 1–3. sz. 1–10. o.
- Áldásy* 1893. *Áldásy Antal*: Gustav Strakosch-Grassmann: Der Einfall Der Mongolen in Mitteleuropa. (Könyvismertetés.) *Századok*, 27. (1893) 723–724. o.
- Almási* 2009. *Almási Tibor*: Egy rogeriusi motívumegyezés értelmezési lehetőségei. In: *Auxilium historiae: Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére*. Szerk. *Körmendi Tamás, Thoroczky Gábor*. Budapest, 2009. 11–19. o.
- Almási* 2016. *Almási Tibor*: Forrásadatok és feltevések Rogerius életrajzi vázlatához. In: *Nagyvárad és Bihar az Árpád-kor végén*. (Tanulmányok Biharország történetéből 3.) Szerk. *zsoldos Attila*. Nagyvárad, 2016. 55–82. o.
- Antoninus* 1484. *Antoninus Florentinus*: *Chronicon partibus tribus distincta ab initio mundi ad MCCCLX*. Tom. I–III. Nürnberg, 1484.
- Armbruster* 1990. *Adolf Armbruster*: *Donau-Karpatenraum in den Mittel- und Westeuropäischen Quellen des 10.–16. Jahrhunderts*. Köln–Weimar–Wien, 1990.
- Baerwald* 1866. *Das Baumgartenberger Formelbuch: eine Quelle zur Geschichte des XIII. Jahrhunderts, vornehmlich der Zeiten Rudolfs von Habsburg*. Hg. *Hermann Baerwald*. Wien, 1866.
- Bezzola* 1974. *Gian Andri Bezzola*: *Die Mongolen in Abendländischer Sicht (1220–1270). Ein Beitrag zur Frage der Völkerbegegnungen*. Bern–München, 1974.
- Bloch* 1907. *Annales Marbacenses qui dicuntur*. Ed. *Hermann Bloch*. (MGH SgR vol. 9.) Hannover, 1907.
- Bongars* 1600. *Jacques Bongars*: *Rerum Hungaricarum scriptores varii*. Frankfurt, 1600.
- Bónis* 1958. *Bónis György*: *Petrus de Vinea leveleskönyve Magyarországon*. 1–2. rész. *Filológiai Közöny*, 4. (1958) 1–26., 173–193. o.
- Botana* 2017. *Federico Botana*: *The Making of L'Abreujamen de las estorias* (Egerton MS. 1500). London, 2017.
- Boyle* 1958. *Juvaini*: *Genghis Khan. The History of the World-Conqueror*. Ford. *John Andrew Boyle*. Vols. 1–2. Manchester, 1958. (Utánnomása: Seattle, 1997.)
- Boyle* 1968. *John Andrew Boyle*: *Dynastic and Political History of the Il-Khans*. (Cambridge History of Iran, Vol. 5.) Cambridge, 1968.

- Boyle* 1971. *Rashid al-Din: The Successors of Genghis Khan.* Ford. *John Andrew Boyle.* New York, 1971.
- Bozóky* 2014. *Bozóky Edina: Attila és a hunok Jean d’Outremeuse krónikájában.* *Aetas*, 29. (2014) 3. sz. 166–178. o.
- Bradács* 2011. *Bradács Gábor: A tatárjárás osztrák elbeszélő forrásainak kritikája.* *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2011) 4. sz. 3–22. o.
- Bravo* 2016. *Mercedes Alonso Bravo: Translatio et compilatio en la Flor de las ystorias de orient de Juan Fernández de Heredia.* In: *Translatio et compilatio en la Baja Edad Media.* Szerk. *Julián Acebrón, Mercedes Alonso.* Lleida, 2016. 11–41. o.
- Brincken* 1975. *Anna-Dorothee Brincken: Die Mongolen im Weltbild der Lateiner um die Mitte des 13. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung des „Speculum Historiale” des Vincenz von Beauvais OP.* *Archiv für Kulturgeschichte*, 57. (1975) 117–140. o.
- Bueno* 2016. *Irene Bueno: Le storie dei Mongoli al centro della cristianità. Het’um da Korykos e i suoi primi lettori avignonesi, Marino Sanudo e Paolino da Venezia.* *Reti Medievali Rivista*, 17. (2016) 2. sz. 153–182. o.
- Bueno* 2018. *Irene Bueno: Dalla guerra alle meraviglie orientali: le letture della Flor des estoires de la terre d’Orient nel Medioevo.* *Mélanges de l’École française de Rome – Moyen Âge*, 130–131. (2018) 53–71. o.
- Carpini* 1825. *Д. П. Карпини: Собрание путешествий к татарам и другим восточным народам, в XIII, XIV и XV. вв.* Ed. *D. Yazikov.* Sanktpeterburg, 1825. (Reprint: 2013.)
- Centurae* 1624. *(Centuriae Magdeburgenses seu) Ecclesiastica Historia.* Ed. *Matthias Flacius, Johann Wigand, Mattheus Judix, Martin Köppe.* Basel, 1559–1574. Hivatkozott kiadás: Basel, 1624. Vol. 3.
- Corbyn* 2015. *James Corbyn: The Shortcomings of the Mongol Art of War as Seen in China, Korea and Eastern Europe.* (MA Thesis.) London, 2015.
- Coulter* 2019. *Matthew Coulter: The Mongol Invasion of Europe (1241) through the Lens of Austrian Sources.* (MA Thesis.) University of Cambridge, 2019.
- Csákó* 2015. *Csákó Judit: Az Árpád-kori Magyarország a francia területen keletkezett elbeszélő kútfők tükrében.* (PhD-értekezés.) Budapest, 2015.
- Csákó* 2019. *Judit Csákó: La Descriptio Europae Orientalis et ses rapports avec la tradition historique hongroise.* In: *Byzanz und das Abendland Byzance et l’Occident VII.* Konferencia. Budapest, Eötvös Kollégium, 2019. november 25. (Megjelenés alatt.)

- Csukovits* 1999. *Csukovits Enikő*: Croisades et pèlerinages. Récits, chroniques et voyages en terre sainte XII–XVI siècle. Szerk. *Danielle Régnier-Bohler*. Paris, 1997. (Könyvismertetés.) *Századok*, 133. (1999) 3. sz. 633–635. o.
- Csukovits* 2010. *Csukovits Enikő*: A földrajzi megismerés útjai Európában (Az ókortól a nagy földrajzi felfedezések megindulásáig). *Századok*, 144. (2010) 255–299. o.
- Csukovits* 2015. *Csukovits Enikő*: Magyarországról és a magyarokról – Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban. Budapest, 2015.
- D'Angelo* 2014. *L'epistolario di Pier della Vigna*. Ed. *Edoardo D'Angelo*. Soveria Mannelli, 2014.
- Dashdondog* 2011. *Bayarsaikhan Dashdondog: The Mongols and the Armenians (1220–1335)*. Leiden–Boston, 2011.
- De Robertis* 2013. Boccaccio autore e copista. Szerk. *Teresa De Robertis et al.* Firenze, 2013.
- Decei* 1973. *Aurel Decei*: L'invasion des tatars de 1241/1242 dans nos régions selon la Djami ot-Tevarikh de Fäzl ol-Lah Räsíd od-Din. *Revue Roumaine d'Histoire*, 12. (1973) 1. sz. 101–121. o.
- Dragomanni* 1845. *Cronica di Giovanni Villani*. Collezione scelta di storici Italiani, vol. 2. Ed. *Francesco Gherardi Dragomanni*. Firenze, 1845.
- Eckhardt* 1928. *Eckhardt Sándor*: A pannóniai hún történet keletkezése. *Századok*, 62. (1928) 467–477. o.
- Fejér* 1829–1844. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Kiad. *Fejér György*. 1–11. k. Budae, 1829–1844.
- Fried* 1986. *Johannes Fried*: Auf der Suche nach der Wirklichkeit. Die Mongolen und die europäische Erfahrungswissenschaft im 13. Jahrhundert. *Historische Zeitschrift*, 243. (1986) 287–333. o.
- Garufi* 1937–1938. *Ryccardi de Sancto Germano notarii Chronica*. Ed. *Carlo Alberto Garufi*. Bologna, 1937–1938. (Új kiadása: *Rerum Italicarum scriptores*. Ed. *Ludovico Antonio Muratori*. Nuova Edizione, 7/2. Neudruck, 1968.)
- George-Tvrtkovic* 2012. *Rita George-Tvrtkovic*: A Christian Pilgrim in Medieval Iraq. Riccoldo da Montecroce's Encounter with Islam. Turnhout, 2012.
- Gießauf* 1997. *Johannes Gießauf*: Herzog Friedrich II. von Österreich und die Mongolenfahrt 1241/42. In: *Forschungen zur Geschichte des Alpen-Adria-Raumes* (Schriftenreihe des Instituts für Geschichte 9). Graz, 1997. 173–199. o.

- Gombos* 1937–1938. *Gombos Albin*: Catalogus fontium historiae Hungaricae aevoducum et regum ex stirpe Arpad descendantium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI. Az Árpád-kori magyar történet külföldi elbeszélő forrásai. I–IV. k. 1937–1938., 1943. (Reprint sorozat: Budapest, 2005–2011.) A IV. kötetben a mutatókat összeállította *Csapodi Csaba*, *Érszegi Géza*, az utószó és a kiegészítő bibliográfia *Bácsatyai Dániel* munkája. I. k. 1937. (A–C) 2005.; II. k. 1937. (D–N) 2011.; III. k. 1938. (O–Z) 2011.; IV. k. 1943., Index, 2011.
- Górka* 1916. Anonymi Descriptio Europae Orientalis. Ed. *Olgierd Górka*. Cracovie, 1916. (Új kiadása: Anonymi Descriptio Europae Orientalis. Ed. *Dragana Kunčer*. Belgrade, 2013.)
- Guenée* 1980. *Bernard Guenée*: Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval. Paris, 1980.
- Guzman* 1974. *Gregory G. Guzman*: The encyclopedist Vincent of Beauvais and his Mongol extracts from John of Plano Carpini and Simon of Saint-Quentin. *Speculum*, 49. (1974) 2. sz. 287–307. o.
- Györffy* 1986. Julianus barát és Napkelet fölfedezése. Szerk. *Györffy György*. Budapest, 1986.
- Györkös* 2007. *Györkös Attila*: A „Méhek könyve” példázatainak magyar vonatkozásai. In: Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series, Tom. 34. Sectio Historiae. Eger, 2007. 39–48. o.
- Gyucha – Wayne – Rózsa* 2019. *Attila Gyucha*, *Wayne E. Lee*, *Zoltán Rózsa*: The Mongol Campaign in Hungary, 1241–1242. The Archaeology and History of Nomadic Conquest and Massacre. *The Journal of Military History*, 83. (2019) 4. sz. 1001–1021. o.
- Hautala* 2015. *Roman Hautala*: Early Latin Reports about the Mongols (1221). Reasons for Distortion of Reality. *Zolotoordynskoe obozrenie. Golden Horde Review*, 3. (2015) 1. sz. 50–67. o.
- Hayton* 1877. *Hayton*: La flor des estoires de la terre d'Orient. In: L'Extrême-Orient au moyen-âge d'après les manuscrits d'un Flamand de Belgique, moine de Saint-Bertin à Saint-Omer et d'un prince d'Arménie moine de Prémontré à Poitiers. Ed. *Louis De Backer*. Paris, 1877. 256–334. o.
- Hayton* 1906. *Hayton*: La flor des estoires de la terre d'Orient. In: Recueil des historiens des croisades. Documents arméniens. Tome second. Publ. par les soins de l'Académie royale des inscriptions et des belles-lettres. Ed. *Charles Kohler*. Paris, 1906. 111–253. o. (francia változat) és 255–363. o. (latin változat).
- Hayton* 1988. *Hetoum*: A Lytell Cronycle. Richard Pynson's Translation (c 1520) of La Fleur des histoires de la terre d'Orient (c. 1307). Ed. *Glenn Burger*. Toronto, 1988.

- Hayton* 1998. *Hethum von Korykos (Hayton): La flor des estoires de la terre d'Orient. Die Geschichte der Mongolen des Hethum von Korykos (1307) in der Rückübersetzung durch Jean le Long, Traitez des estas et des conditions de quatorze royaumes de Aise (1351). Ed. Sven Dörper. Kritische Edition, mit parallelem Abdruck des lateinischen Manuskripts* Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, R 262. Frankfurt am Main, 1998.
- Hayton* 2006. *Hayton: Geschichte der Mongolen. Ford. Raimund Senoner. Klagenfurt–Wien, 2006.*
- Hazai* 1996. *Hazai György: Nagy Szulejmán udvari emberének Magyar krónikája. A Tarih-i Ungurus és kritikája. Budapest, 1996.*
- Helmy* 2013. *Nelly Mahmoud Helmy: Tra Siena, L'Oriente e la Curia. Beltramo di Leonardo Mignanelli e le sue opere. (Nuovi Studi Storici 91.) Rome, 2013.*
- Heullant-Donat* 1993. *Isabelle Heullant-Donat: Entrer dans l'histoire. Paolino da Venezia et les prologues de ses chroniques universelles. Mélanges de l'École Française de Rome Moyen Âge, 105. (1993) 381–442. o.*
- Hilpert* 1981. *Hans Eberhard Hilpert: Kaiser- und Papstbriefe in den Chronica Majora des Matthaeus Paris (Veröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts London 9). Stuttgart, 1981.*
- History* 1974. *Sāwīrus ibn al-Muqaffa': History of the Patriarchs of the Egyptian Church, Known as the History of the Holy Church. Ed. Oswald Hugh Ewart Khs-Burmester, Antoine Khater. Le Caire, 1943–1976. • 4,2. Cyril III, Ibn Laḳlaḳ, 1216–1243. A.D. Le Caire, 1974.*
- Holtzmann* 1927. *Walther Holtzmann: Bruchstücke aus der Weltchronik des Minoriten Paulinus von Venedig (I. Recension). Heft 1–2. Roma, 1927.*
- Huillard-Bréholles* 1859. *Historia diplomatica Friderici Secundi, 6 vols. Ed. Alphonse Huillard-Bréholles. Paris, 1859.*
- Jackson* 2005. *Peter Jackson: The Mongols and the West, 1221–1410. (The Medieval World.) Harlow, Eng. 2005.*
- Jackson* 2006. *Peter Jackson: World-conquest and Local Accommodation: Threat and Blandishment in Mongol Diplomacy. In: History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East: Studies in Honor of John E. Woods. Ed. Judith Pfeiffer, Sholeh A. Quinn. Wiesbaden, 2006. 3–22. o. (Reprint in Peter Jackson: Studies on the Mongol Empire and Early Muslim India, Variorum Collected Studies Series (Farnham and Burlington, VT, 2009, no. V.)*
- Jackson* 2016. *Peter Jackson: Hayton. In: Encyclopædia Iranica. Online edition, 2016. <http://www.iranicaonline.org/articles/hayton-of-gorigho> (A letöltés időpontja: 2018. április 10.)*

- Jackson* 2017. *Peter Jackson: The Mongols and the Islamic World: From Conquest to Conversion.* New Haven, 2017.
- Jahn* 1977. Die Frankengeschichte des Rasid ad-Din. Übers. *Karl Jahn.* (Denkschriften-Österreichische Akademie der Wissenschaften: Philosophisch-Historische Klasse.) Wien, 1977.
- Kamola* 2013. *Stefan T. Kamola: Rashīd al-Dīn and the Making of History in Mongol Iran.* (PhD Thesis.) University of Washington, 2013. 102–128. o.
- Kantorowicz* 1965. *Ernst Hartwig Kantorowicz: Petrus de Vinea in England.* In: *Uő: Selected Studies.* Locust Valley, N.Y., 1965. 213–246. o. (Első megjelenése: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 51. (1937) 43–88. o.)
- Kappler* 1990. *Claire Kappler: L'image des Mongols dans le Speculum historiale de Vincent de Beauvais.* In: *Vincent de Beauvais: intentions et réceptions d'une oeuvre encyclopédique au Moyen Âge.* Actes du XIVe Colloque de l'Institut d'études médiévales, organisé conjointement par l'Atelier Vincent de Beauvais et l'Institut d'études médiévales. 27–30 avril 1988. Éd. *Monique Paulmier-Foucart, Serge Lusignan, Alain Nadeau* et al. Paris, 1990. 219–240. o.
- Katona* 1981. A tatárjárás emlékezete. Szerk. *Katona Tamás.* Budapest, 1981.
- Kertész* 2016. *Kertész Balázs: A 14. századi magyarországi krónikaszerkesztmények utóélete a késő középkorban.* *Századok*, 150. (2016) 473–499. o.
- Kmoskó* 2007. *Kmoskó Mihály: Mohamedán írók a steppe népeiről.* Földrajzi irodalom I/3. (Magyar Östörténeti Könyvtár 23.) Szerk. *Zimonyi István.* Budapest, 2007.
- Koelhoffsche Chronik Koelhoffsche Chronik (1499). In: *Die Chroniken der niederrheinischen Städte.* Bd. II. (Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert, Bd. 13.) Köln, 1876. 253–638. o.
- Konrád* 2017. *Eszter Konrád: The Representation of the Saints of the Mendicant Orders in Late Medieval Hungary.* (PhD Thesis, CEU.) Budapest, 2017.
- Kosta-Théfaine* 2005. *Jean-François Kosta-Théfaine: L'illustration de La Fleur des histoires d'Orient de Hayton dans le manuscrit New York, Pierpont Morgan Library, M.723*.* Cahiers de Recherches Médiévales et Humanistes. *Journal of Medieval and Humanistic Studies*, 12. (2005) 191–204. o.
- König* 2015. *Daniel G. König: Arabic–Islamic Views of the Latin West: Tracing the Emergence of Medieval Europe.* Oxford, 2015.
- Körmendi* 2019. *Körmendi Tamás: Az 1196–1235 közötti magyar történelem nyugati elbeszélő forrásainak kritikája.* Budapest, 2019.

- Krause* 1920. *Friedrich Ernst August Krause: Das Mongolenreich nach der Darstellung des Armeniers Haithon. Osiatische Zeitschrift*, 8. (1920) (Festschrift für Friedrich Hirth zu seinem 75. Geburtstag) 238–267. o.
- Kulcsár* 1973. *Kulcsár Péter: Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése. Budapest, 1973.*
- Lane* 2016. *George Lane: Jovayni, ‘alā’-Al-Din. In: Encyclopædia Iranica, XV/1. k. 63–68. o. <http://www.iranicaonline.org/articles/jovayni-ala-al-din>. (A letöltés időpontja: 2019. február 1.)*
- Léglu* 2017. *Catherine Léglu: Ambivalent Visual Representations of Robert ‘the Wise’ in Occitan Illustrated Texts. Italian Studies*, 72. (2017) 2. sz. 192–204. o.
- Lerner* 1983. *Robert E. Lerner: The Powers of Prophecy: the Cedar of Lebanon Vision from the Mongol Onslaught to the Dawn of the Enlightenment. Berkeley, 1983.*
- Ligeti* 1964. *Ligeti Lajos: A magyar nép mongol kori nevei (magyar, baskír, király). Magyar Nyelv*, 60. (1964) 385–404. o.
- Luard* 1877. *Matthaei Parisensis Chronica majora. Vol. 7. Rolls series. Ed. Henry Richards Luard. London, 1872–1883.*
- Luard* 1890. *Flores Historiarum. Vol. 2. 1067–1264. Rolls Series. Ed. Henry Richards Luard. London, 1890.*
- Mályusz* 1967. *Mályusz Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai. Budapest, 1967.*
- Márki* 2014. *Márki Sándor: A mongolok Magyarországon. Turán*, 9. (1926) 1–11. o. Újra közölve: *Turáni tanulmányok. Máriabesnyő, 2014.*
- Martène – Durand* 1717. *Chronicon Sancti Bertini. Ed. Edmond Martène, Ursini Durand. In: Thesaurus novus anecdotorum, vol. 3. Paris, 1717. 445–477. o.*
- Meserve* 2008. *Margaret Meserve: Empires of Islam in Renaissance Historical Thought. Cambridge (Mass.), 2008.*
- Meurer* 2014. *Peter H. Meurer: Die Basler Weltkarte Typus cosmographicus universalis von Sebastian Münster, 1532. Cartographica Helvetica: Fachzeitschrift für Kartengeschichte*, 2014. Heft 50. 41–50. o.
- Mika* 1882. *Mika Sándor: A tatárjárás történetéhez. Századok*, 16. (1882) 5. sz. 431. o.
- Mindler-Steiner* 2017. *Johannes Mindler-Steiner: Tschinggis Khan im europäischen Blickfeld. Eine Annäherung. Jahrbuch für Mitteleuropäische Studien (2015/16). Hg. Richard Lein. Budapest, 2017. 203–221. o.*
- Myreur* 1864–1880. *Le Myreur des historis, chronique de Jean des Preis dit d’Outremeuse. Ed. Adolphe Borgnet, Stanislas Bormans. Vols. 1–7. Bruxelles, 1864–1880.*

- Morgan* 2013. *David Morgan*: Persian and Non-Persian Historical Writing in the Mongol Empire. In: Ferdowsi: the Mongols and the History of Iran. Art, Literature and Culture from Early Islam to Qajar Persia. Studies in Honour of Charles Melville. Ed. *Robert Hillenbrand, A. C. S. Peacock, Firuza Abdullaeva*. London, 2013. 120–25. o.
- Muratori* 1732. *Rerum Italicarum scriptores*. Ed. *Ludovico Antonio Muratori*. Vol. 13. Milano, 1728.
- Muratori* 1942. *Rerum Italicarum scriptores*. Raccolta degli storici italiani dal cinquecento al millecinquecento. Ed. *Ludovico Antonio Muratori*. Vol. 12/1. Roma, 1942.
- Mutafian* 1996. *Claude Mutafian*: Héthoum de Korykos historien arménien. Un prince cosmopolite à l'aube du XIVe siècle. Cahiers de Recherches Médiévales et Humanistes. *Journal of Medieval and Humanistic Studies*, 1. (1996) 157–176. o.
- Nagy* 2003. Tatárjárás. Szerk. *Nagy Balázs*. (Nemzet és emlékezet.) Budapest, 2003
- Neuhauser* 1991. *Walter Neuhauser*: Katalog der Handschriften der Universitätsbibliothek Innsbruck. Teil 2: Cod. 101–200 (Österreichische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, Denkschriften 214. (Veröffentlichungen der Kommission für Schrift- und Buchwesen des Mittelalters II,4,2.) Wien, 1991.
- Obrusánszky* 2017. *Obrusánszky Borbála*: A tatárok kivonulásának okai. *Székelyföld*, 21. (2017) 9. sz. 113–129. o.
- Odoricus* 1692. *Odoricus Raynaldus*: Continuatio Annalium Baronii. Tom. XIII. Róma, 1646. Felhasznált kiadása: Köln, 1692.
- Odoricus* 1736. *Odoricus Raynaldus*: Compendium Annalium ecclesiasticorum. Praga, 1736.
- Oppolzer* 1887. *Theodor von Oppolzer*: Canon von Finsternisse. Wien, 1887. (Reprint: Dover Books, 1962.)
- Osipian* 2011. *Alexandr Osipian*: The Lasting Echo of the Battle of Grunwald: the Uses of the Past in the Trials between the Armenian Community of Lemberg and the Catholic Patricians in 1578–1631. *Russian History*, 38. (2011) 243–280. o.
- Önnerfors* 1967. *C. de Bridia*: Hystoria Tartarorum. Kiad. *Alf Önnerfors*. (Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen Bd. 186). Berlin, 1967.
- P. Szabó* 2018. *P. Szabó Sándor*: A muhi csata és a tatárjárás középkori kínai nyelvű források fényében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 131. (2018) 2. sz. 259–286. o.
- Papahagi – Dincă* 2019. Manuscrisele medievale occidentale din România. Census. Ed. *Adrian Papahagi, Adinel – Ciprian Dincă*. Iași, 2019.

- Papp* 2009. *Zuzsanna Reed Papp*: Perceptions of Eastern Europe: Peoples, Kingdoms and Region in Thirteenth- and Fourteenth-Century English Sources. (PhD Thesis.) The University of Leeds, Institute for Medieval Studies, September 2009.
- Papp* 2018. *Zsuzsanna Reed Papp*: Sitting on the Fence: Matthew Paris’s “Mongol Letters” at the Intersection of History and Literature. In: IV Ciclo di Studi Medievali. Atti del Convegno, Firenze 4–5 Giugno 2018, Arcore (MB) 2018. 273–279. o.
- Paviot* 2000. *Jacques Paviot*: England and the Mongols (c. 1260–1330). *Journal of the Royal Asian Society (3rd series)*, 10. (2000) 305–318. o.
- Pertz* 1864. *Ryccardi de Sancto Germano notarii Chronica*, Hg. *G. H. Pertz*. (MGH Script. rer. Germ., Bd. 53.) Hannover, 1864. 146–147. o.
- Pethes* 2004. *Nicolas Pethes*: Diesseits der Leitha, jenseits der Lethe: zehn Thesen zum Raumkonzept der kulturwissenschaftlichen Gedächtnisforschung. In: *Leitha und Lethe: Symbolische Räume und Zeiten in der Kultur Österreich-Ungarns*. Hg. *Amália Kerekes, Alexandra Millner et al.* Tübingen, 2004. 1–18. o.
- Petoletti* 2018. *Marco Petoletti*: Boccaccio, the Classics and the Latin Middle Ages. In: *Petrarch and Boccaccio. The Unity of Knowledge in the Pre-modern World*. Ed. *Igor Candido*. Berlin, 2018. 226–243. o.
- Piemontese* 1995. *Angelo Michele Piemontese*: La lingua araba comparata da Beltramo Mignanelli (Siena 1443). *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae*, 48. (1995) 1–2. sz. 155–170. o.
- Pow* 2012. *Stephen Pow*: Deep Ditches and Well-built Walls. A Reappraisal of the Mongol Withdrawal from Europe in 1242. (MA Thesis., University of Calgary.) Alberta, 2012.
- Pow* 2020. *Stephen Pow*: Conquest, Withdrawal, and Diplomatic Overture: Understanding the Mongol Invasions of Europe in the Thirteenth Century. (PhD Thesis, CEU.) Budapest, 2020.
- Pow – Laszlovszky* 2019. *Stephen Pow – József Laszlovszky*: Finding Batu’s Hill at Muhi: Liminality between Rebellious Territory and Submissive Territory, Earth and Heaven for a Mongol Prince on the Eve of Battle. *Hungarian Historical Review*, 8. (2019) 2. sz. 268–269. o.
- Proske* 2019. *Veronika Proske*: Der Romzug Kaiser Sigismunds (1431–1433). Politische Kommunikation, Herrschaftsrepräsentation und -rezeption. (Regesta Imperii, Beihefte: Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters, Bd. 44.) Wien–Köln–Weimar, 2018.
- Regesta* 1881–1901. *Regesta Imperii V: Jüngere Staufer 1198–1272*. Die Regesten des Kaiserreichs unter Philipp, Otto IV, Friedrich II, Heinrich (VII), Conrad IV, Heinrich Raspe, Wilhelm und Richard. Ed. *J. F. Böhmer, J. Ficker, E. Winkelmann*. Bd. 1–3. Innsbruck, 1881–1901.

- Richard* 1965. *Histoire des Tartares: [Historia Tartarorum]*. Ed. *Jean Richard*. Paris, 1965.
- Richard* 1979. *Jean Richard: Les causes des victoires mongoles d'après les historiens occidentaux du XIIIe siècle. Central Asiatic Journal*, 22. (1979) 104–117. o. (Reprint in *Uő: Croisés, missionnaires et voyageurs*. London, 1983. XI. tanulmány.)
- Rudolf* 1977. *Karl Rudolf: Die Tartaren 1241/1242. Nachrichten und Wiedergabe: Korrespondenz und Historiographie. Römische Historische Mitteilungen*, 19. (1977) 79–107. o.
- Rutkowska-Plachcińska* 1996. *Rocznik Świętokrzyski*. Ed. *A. Rutkowska-Plachcińska*. (Monumenta Poloniae Historica, series nova, XII.) Kraków, 1996.
- Sággy* 2013. *Sággy Marianne: Mézières Magyarországról. A késő-Anjou kori kormány és külpolitika kritikája*. In: Francia–magyar kapcsolatok a középkorban. Szerk. *Györkös Attila – Kiss Gergely*. Debrecen, 2013. 241–249. o.
- Schaller* 2002. *Handschriftenverzeichnis zur Briefsammlung des Petrus de Vinea*. Hg. *Hans Martin Schaller*. (Monumenta Germaniae historica. Hilfsmittel, Bd. 18.) Hannover, 2002.
- Schiel* 2011. *Juliane Schiel: Mongolensturm und Fall Konstantinopels: dominikanische Erzählungen im diachronen Vergleich*. Berlin, 2011.
- Schmieder* 2005. *Felicitas Schmieder: Menschenfresser und andere Stereotypen gewalttätiger Fremder – Normannen, Ungarn und Mongolen (9.–13. Jahrhundert)*. In: *Gewalt im Mittelalter. Realitäten – Imaginationen*. Hg. *Manuel Braun, Cornelia Herberichs*. München, 2005. 159–180 o.
- Schnaubelt* 1977. *J. C. Schnaubelt: Prolegomena to the Edition of the Extant works of Andrea Biglia O.S.A. (f. 1435). Analecta Augustiniana*, 40. (1977) 141–184. o.
- Sinor* 1993. *Denis Sinor: Le réel et l'imaginaire dans la description des Mongols dans La Flor des Estoires de la Terre d'Orient de Hayton*. In: *Actes du Colloque „Les Lusignanans et l'Outre Mer”*. Poitiers, 1993. 276–80. o.
- Somer* 2018. *Tomáš Somer: Forging the Past: Facts and Myths behind The Mongol Invasion of Moravia In 1241. Zolotoordynskoe obozrenie. Golden Horde Review*, 6. (2018) 2. sz. 238–251. o.
- Sophoulis* 2015. *Panos Sophoulis: The Mongol Invasion of Croatia and Serbia in 1242. Fragmenta Hellenoslavica*, 2. (2015) 251–278. o.
- Spinei* 2002–2003. *Victor Spinei: Les répercussions de la grande invasion mongole de 1241–1242 sur l'espace carpatodanubien reflétées surtout dans les oeuvres des chroniqueurs italiens. Südost Forschungen*, 61–62. (2002–2003) 1–47. o.

- Stipišić* 1961. *Jakov Stipišić: Zagrebački rukopis epistolara Petra de Vineis. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 4. (1961) 405–421. o.
- Strakosch-Grassmann* 1893. *Gustav Strakosch-Grassmann: Der Einfall Der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242. Innsbruck, 1893. (Reprint: München, Beck, 2016.)*
- Szentiványi* 1958. *Robertus Szentiványi: Librorum Manuscriptorum Bibliothecae Batthyányanae. Szeged, 1958.*
- Szentpétery* 1937–1938. *Scriptores rerum Hungaricarum. Vols. 1–2. Ed. Szentpétery Imre. Budapest, 1937–1938. (Új, bővített kiadása Veszprémy László és Szovák Kornél utószavával: Budapest, 1999.)*
- Szovák* 1990. *Szovák Kornél: Horatius magyarországi utóéletének kérdéséhez. Magyar Könyvszemle, 106. (1990) 1–2. sz. 1–13. o.*
- Szovák* 2014. *Szovák Kornél: A váradi írásbeliség hagyománya. In: Nagyvárad és Bihar a korai középkorban. Szerk. Zsoldos Attila. (Tanulmányok Biharország történetéről, 1. k.) Nagyvárad, 2014. 129–146. o.*
- Thackston* 1998-1999. *Wheeler Thackston: Rashiduddin Fazlullah's Jami' u'tawarikh: Compendium of Chronicles. Cambridge–Boston, 1998–1999.²*
- Trunte* 2006. *Nikolaos Trunte: Wie König Ladislaus Chan Batu Erschlug. Ursprung und Verbreitung eines Legendenzyklus. Die Welt der Slaven, 51. (2006) 315–356. o.*
- Tzanaki* 2003. *Rosemary Tzanaki: Mandeville's Medieval Audiences. A Study on the Reception of the Book of Sir John Mandeville (1371–1550). Aldershot, 2003.*
- Vaughan* 2005. *Richard Vaughan: Philip the Bold. The Formation of the Burgundian State. Woodbridge, 2005. (1962.¹)*
- Vehse* 1929. *Otto Vehse: Die amtliche Propaganda in der Staatskunst Kaiser Friedrichs II. (Forschungen zur mittelalterlichen und neueren Geschichte, 1.) München, 1929.*
- Veszprémy* 1999. *Veszprémy László: Relatio fratris Iuliani. In: Scriptores rerum Hungaricarum. Vols. 1–2. Ed. Szentpétery Imre. Budapest, 1937–1938. Új, bővített kiadása Veszprémy László és Szovák Kornél utószavával. Budapest, 1999. II. k. 797–798. o.*
- Veszprémy* 2008. *Veszprémy László: Az investitúra harcok királyképe német földön és Magyarországon (László és Salamon propagandája és annak utóélete). Arrabona, 46. (2008) 1. sz. 37–52. o.*
- Vizkelety* 1993. *Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Esztergom. Szerk. András Vizkelety. Budapest–Wiesbaden, 1993. (Fragmenta et codices in bibliothecis Hungariae, 2)*

- Wattenbach* 1851. *Continuatio Sancrucensis* II. Ed. *Wilhelm Wattenbach*. (MGH SS, 9.) Hannover, 1851. 637–646. o.
- Webb* 1976. *Diana M. Webb: The Decline and Fall of Eastern Christianity. A Fifteenth-Century View. Bulletin of the Institute of Historical Research*, 49. (1976) 198–216. o.
- Wenzel* 1861. *Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár. (Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Vol. 2.)* Pest, 1861.
- Werner* 1980. *Jochmann Werner: Adolf Hitler, Monologe im Führerhauptquartier 1941–1944. Aufgezeichnet von Heinrich Heim.* Berlin, 1980.
- Willard* 1981. *Charity Cannon Willard: The Duke of Berry’s Multiple Copies of the Fleur des histoires d’Orient. In: From Linguistics to Literature: Romance Studies Offered to Francis M. Rogers. Ed. Bernard H. Bichakjian.* Amsterdam, 1981. 281–292. o.
- Zimonyi* 2012. *Zimonyi István: Középkori nomádok – korai magyarok. (Magyar Östörténeti Könyvtár 27.)* Budapest, 2012.
- Zimonyi* 2014 *Zimonyi, István: The Mongol Campaigns against Eastern Europe. In: Uő: Medieval Nomads in Eastern Europe. Collected Studies. Ed. Victor Spinei. (Florilegium magistrorum historiae archaeologiaeque Antiquitatis et Medii Aevi. XVI.)* București–Brăila, 2014. 325–352. o.

László Veszprémy

THE MONGOL INVASION IN HUNGARY: HUNGARY’S PLACE IN THE
CONTEMPORARY MEDIEVAL HISTORIOGRAPHY

(Abstract)

The Mongol attack at Europe shocked Europe, especially after their bloody victories against the Poles and the Hungarians in April 1241. A large part of the chroniclers channelled the vision of the total destruction, so the German annals, Hungarian chroniclers, and the most widespread handbooks, like the *Speculum historiale*, and world chronicle of Martin of Troppau. A unique and controversial source is the work of the Armenian prince, Hayton, the “*Flos historiarum*” giving a description of a Mongol defeat by the duke of Austria, where according to him – in contradiction to the historical records – also the Mongol captain, Prince Batu died. For a long time Hayton has been labelled as a liar, or at least a restless storyteller. Anyway, I argue that there existed an independent Mongol – partly oral – tradition of the war events in Hungary which survived in oriental sources. These oriental, Arab, Persian, Chinese sources (Ibn al-Said al-Maghribi- al-Fida, Jovayni, Rashīd al-Dīn /Rashiduddin, History of the patriarchs of the Egyptian Church), may be recognised behind the fancy battle scene of Hayton, and the Mongol defeat at a certain bridge may be also mentioned by Hayton identified as the famous fight for the bridge at the battle of Muhi, in April 1241 described by Thomas of Spalato.